Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Aralık 2016
Yıl 9, Sayı XXVIII, ss. 1-55.

Journal of History School (JOHS)
December 2016
Year 9, Issue XXVIII, pp. 1-55.

DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh1007

12. HANEDAN'IN (MÖ. 1991-1782) AŞAĞI NÜBYE'DE KURDUĞU KALE-ÜSLER YA DA "ESKİ MISIR YAYILMACILIĞI"NIN BAŞLANGICI

İzzet ÇIVGIN*

Özet

Çalışma, tarihteki kültürel temas (ticaret, öykünme, kolonileşme, fetih) örnekleri ile bunların toplumsal ve siyasal değişmeye katkısını inceleyen bir makaleler dizisinin parçasıdır. Metnin temel argümanı, "1. Ara Dönem" (MÖ. 2200-2050) gibi sarsıcı bir deneyimden çıkan Mısır uygarlığının, "sınır güvenliği, siyasal istikrar, uzun-mesafeli ticaret yollarının denetimi, anıtsal bina inşaatları, bunların dekorasyonunda kullanılan doğal kaynaklara erişim kolaylığı ve daha fazla servet birikimi" için tarihinde ilk kez *yayılmacı bir program*a yaslandığı ve Orta Krallık devrinde (MÖ. 2050-1750) uygulanan bu programın "Yeni Krallık emperyalizmi"nin (MÖ. 1540-1070) hazırlığı olduğudur. Önceki dönemlerin aksine, "düzenli bir ordu"su bulunan ve güney sınırının ötesinde (Aşağı Nübye'de) 15 kadar kale inşa ederek buralara sürekli asker gönderen Orta Krallık, biriktirdiği serveti (uzun vadede Mısır evrenine eklemleyeceği) yabancı topraklar için harcamıştır. Mısır uygarlığının emperyal dış siyaset yolunda attığı bu ilk adım, "sonu ilhaka varan kolonileşme süreçleri"nin ilk örneklerinden olup deniz-aşırı modern koloni imparatorluklarının kuruluş serüveni ve onların koloniler üzerindeki tasarrufları ile büyük benzerlikler sergilemektedir.

Anahtar Sözcükler: *Mısır Orta Krallığı, Eski Nübye, Kerma/Kush Krallığı, Wawat, Erken İmparatorluk*

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Egyptian Fortresses in Lower Nubia during the 12th Dynasty (1991-1782 BC.) of the Middle Kingdom: Beginnings of Ancient Egyptian Colonialism and Imperialism

Abstract

This study is part of a series on the "cross-cultural encounters (trade, emulation, colonization, conquest or annexation) as a primary cause of social and political change". Its purpose is to examine the relationship between Ancient Egypt and Nubia during the 12th Dynasty (1991-1782 BC.) of the Middle Kingdom, which emerged from the "chaos" of the First Intermediate Period and marked by an increase in foreign trade and wealth. The political ideology of the new order advocated a rebirth (a return to the glorious past). Unlike their predecessors in the Old Kingdom, however, the monarchs of the Middle Kingdom pursued an agressive foreign policy, sent military expeditions into Upper Nubia (The land of Kush), colonized Lower Nubia and undertook building projects including military fortresses and mining quarries. During the Middle Kingdom, numerous forts and fortified settlements (military-trading posts), and seasonal quarry and mining camps co-existed alongside the indigenous Nubian population. Thus began subjugation of neighboring peoples and Egyptian imperialism.

Keywords: *Middle Kingdom of Egypt, Ancient Nubia, Kerman Kingdom of Kush, Wawat, Early Empires*

Giriş

MÖ. 3100'lerde, Kurucu-Kral Narmer'in Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirmesi ("Sma Tawy": *İki Ülke*'nin birliği) sonucunda kurulan Mısır devleti, 400 yıl *Erken Hanedanlar* (1. ve 2. hanedanlar) eliyle yönetilmiştir. Anıtsal mimari atılımları ve özellikle piramit inşaatlarıyla parıldayan *Eski Krallık* (MÖ. 2700-2200) ise, 3. Hanedan'ın göreve gelmesiyle başlar, 6. Hanedan'la sona erer. Mısırlıların ebedi olduğuna inandıkları uygarlık, ilk büyük siyasal krizini, kurulduktan 900 yıl sonra yaşamıştır. Merkezi otorite çözüldüğü ve taşra yönetimleri yarı-bağımsız statü kazandıkları için, resmi kayıtların *tanrısal (doğal) düzenden sapma* anlamına gelecek biçimde "1. Ara Dönem" (MÖ. 2200-2050) olarak adlandırdığı süreç, Yukarı Mısır'da hâkimiyet kuran Teb Hanedanı'nın Orta ve Aşağı Mısır'ı fethetmesiyle son bulur; Mısır uygarlığında böylece *Orta Krallık* (MÖ. 2050-1750) adı verilen yeni bir sayfa açılır.

1. Ara Dönem'de, başkenti Herakleopolis olan Orta Mısır'ı 9. ve 10. hanedanlar yönetmişti; Teb merkezli Yukarı Mısır'da ise, 11. Hanedan'ın

hükmü geçmekteydi. Bölünmeye eşlik eden bir başka olgu, *Eski Krallık* (MÖ. 2700-2200) devrinde "merkeze bağlı valiler" olan taşra beylerinin özerkleşip yerel iktidarlarını kurmalarıydı. Ülke, (1000 yıl önce devletin doğum anında olduğu gibi) Yukarı Mısır'da hüküm süren 11. Hanedan'ın Orta-Aşağı Mısır'ı kendine bağlamasıyla birleşmiştir[1]. *Orta Krallık*, görünüşte Eski Krallık sistemini restore etmiştir. Teb Hanedanı'ndan (11. Hanedan) II. Mentuhotep'in (MÖ. 2060-2010) eseri olan düzen, aslında eskisinden daha merkeziyetçi, Mısır tarihinde görülmemiş düzeyde de yayılmacı ve fetihçidir. Orta Krallığın ayırt edici özelliği, düzenli bir orduya sahip olması ve yabancı topraklarda, özellikle güney sınırını oluşturan 1. Çağlayan'ın ötesinde inşa ettirdiği kalelerde, sürekli birlikler konuşlandırmasıdır[2].

Eski Mısırlılar, vatanlarını *Kemet* (Kara Toprak) ya da *İki Ülke* olarak adlandırırlar. İlk terim, Nil taşkınlarından sonra Mısır'ın siyah alüvyonla kaplanmasına işaret eder; ikinci terim ise, Kurucu-Kral Narmer'in daha önce ayrı siyasal birimler olan Aşağı ve Yukarı Mısır'ı (Delta ve Vadi: *İki Ülke*) birleştirmesine vurgu yapar. Bu anlayışa göre, "Mısır" Akdeniz ile Nil'in 1. Çağlayanı arasında kalan topraklardan ibarettir; bunun dışındaki coğrafyaların tamamı *Mısır/Kemet-olmayan*dır. Mısır'ın en yakın komşusu, 1.-2. çağlayanlar arasında konumlanan ve *Wawat* adıyla tanımlanan Aşağı Nübye'dir. Burada ikamet edenler, kültürel-dilsel-etnik bakımdan Mısırlılardan farklıdırlar. Aşağı Nübye, tarihi boyunca Mısır'ın gölgesinde kalmış, kendine özgü bir uygarlık ve devlet yaratamamıştır. Daha güneydeki (2.-4. çağlayanlar arasındaki) Yukarı Nübye (Eski Mısırca *Kush*: Bugünkü *Kerma* Havzası) ise, Orta Krallık devrinde Wawat'tan çok daha kalabalık, devletliliğe daha yakındır. Yayılmacı bir siyaset izleyen Orta Krallığın ilk hedefi de, önce Aşağı sonra Yukarı Nübye olmuştur.

[1] Török 2009, 76.
[2] Richards 2000, 41.

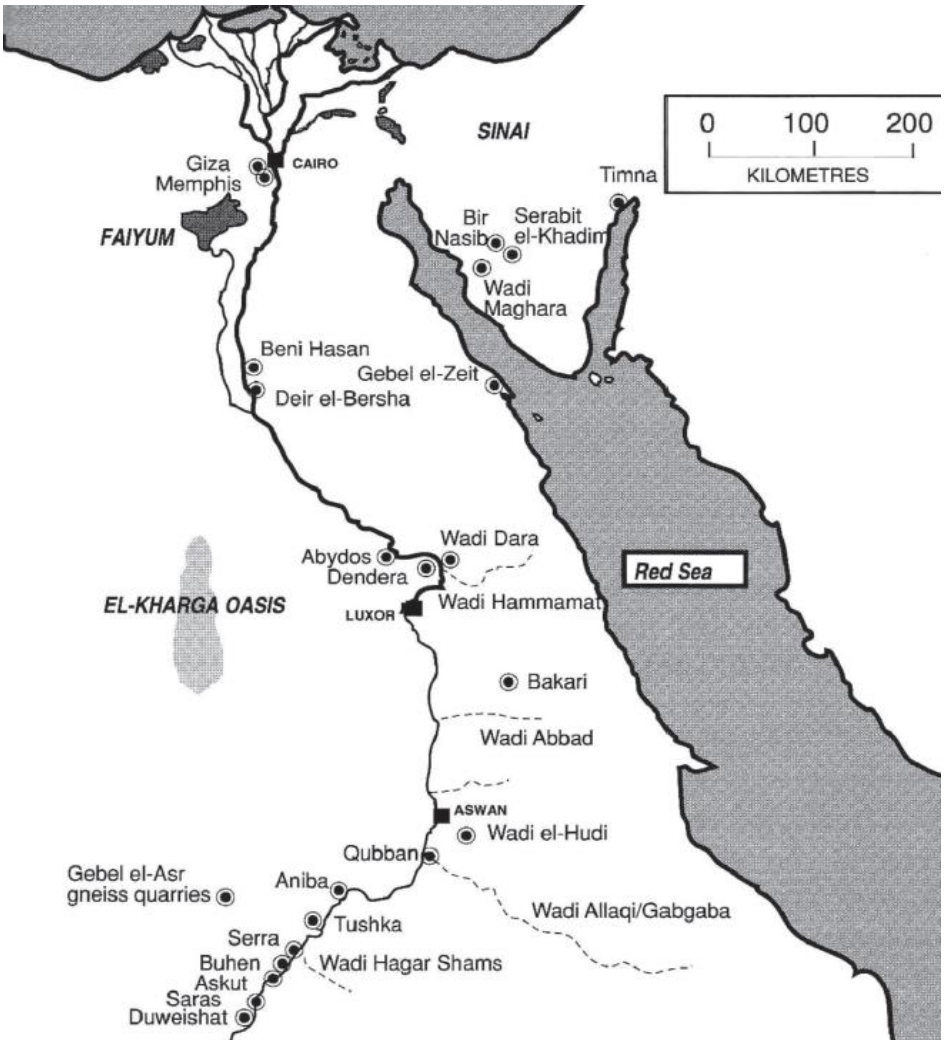
Tablo 1: Mısır ile Aşağı ve Yukarı Nübye kültürlerinin dönüşümünü ve bölgeler-arası güç dengelerinin evrimi

Tarihler (MÖ)	**Mısır / Kemet (*İki Ülke*)**	**Aşağı Nübye (*Wawat*)**	**Yukarı Nübye (*Kush*)**
3100-2700	Erken Hanedanlar (1-2. Hanedanlar)	A-Grup Kültürü (Yerli Ön-Krallıklar)	Neolitik Çağ
2700-2200	Eski Krallık (3-6. Hanedanlar)	Nüfus muazzam düzeyde azaldı, yerleşim izi yok.	Erken Kerma
2200-2050	1. Ara Dönem (8-11. Hanedanlar)	Nil kıyılarında yarı-yerleşik C-Grup ve Doğu Çölü'nde göçebe Mecay kültürleri	Erken Kerma
2050-1750	Orta Krallık (11-13. Hanedanlar)	C-Grup ve Mecay kültürleri; Mısır kolonileri	Orta Kerma
1750-1540	2. Ara Dönem (14-17. Hanedanlar)	C-Grup Kültürü; Kerma/Kush Nüfuzu	Klasik Kerma
1540-1070	Yeni Krallık (18-20. Hanedanlar)	Mısır Emperyalizmi	Mısır Hâkimiyeti

Eski Krallık da Aşağı Nübye'yi kendi haline bırakmamış, yerel *şef*lerin bağımsızlaşmasına engel olmuştu. Yerlileri hizaya getirmek gerektiğinde nüfusu az olan Wawat'a *yıldırma seferleri* düzenlemek yetiyordu. Uzak-güneyden talep edilen mallara ulaşmak ve yakın bölgelerdeki maden-taş ocaklarını işletmek için de örgütlü (ama sıklığı değişen, ritmik olmayan) "sefer"lere gerek duyuluyordu. Henüz emekleme evresindeki *Kush (Kerma) Krallığı*, Eski Krallık için reel bir tehdit oluşturmuyordu. Ama *1. Ara Dönem*'de Mısır siyasi kriz yaşarken, Kerma Havzası'nda doğan devlet serpildi, ticari ağlar üzerindeki konumu nedeniyle Kuzeydoğu Afrika'da

12. Hanedan'ın (MÖ. 1991-1782) Aşağı Nübye'de Kurduğu Kale-Üsler

Mısır'dan sonraki en önemli siyasal/kültürel merkez haline geldi. *1. Ara Dönem*'den sonra kurulan ve Mısır uygarlığının ikinci görkemli çağı olan *Orta Krallık*, Kush ülkesindeki gelişmeleri görmezden gelemezdi. Güneydeki yeni devleti sınırdan uzak tutup bölgesel ticaret üzerindeki tekelini sürdürmek için uygun bir yol buldu. 1. Çağlayan üzerindeki Abu/Elefantin Adası eskiden beri kale ve surlarla korunuyordu; 2. Çağlayan'a kadarki topraklar da benzer kalelerle donatıldı; bu "ileri karakollar" sayesinde Aşağı Nübye güvenli bölge haline getirildi. III. Senusret (MÖ. 1878-1839) 2. Çağlayan'ın ötesine yeni kaleler inşa ettirince, Mısır ülkesi fiilen büyüdü ve 3. Çağlayan civarındaki Kerma/Kush Krallığı sınırlarına yaklaşıldı.

Harita 1: Kuzeyden güneye: Mısır (*Kemet* / *İki Ülke*) ve Aşağı Nübye (*Wawat*: Nil'in 1.-2. çağlayanları arası). Mısır emperyalizmi, uygarlığın güney sınırı olan bugünkü Asvan kentinden başlar, 2. Çağlayan civarında askeri ve ticari amaçlı kale-üslerin kurulmasıyla *kolonyal bir yayılma* halini alır. Harita, özellikle Doğu Çölü'ndeki maden ve taş ocaklarına ulaşımı mümkün kılan "vadi"ler (kuru nehir yatakları) ile Mısırlıların vadilerden gelen doğal kaynaklar üzerinde denetim sağlamak için kurdukları kaleleri göstermektedir[3].

[3] Shaw 2007, 320.

Orta Krallık, 1000 yılı aşan bir devlet geleneğinin ve ideolojisinin yeni halkasıdır. Bu devletin "2. Çağlayan kaleleri" vasıtasıyla Aşağı Nübye üzerinde kurduğu siyasal ve ekonomik nüfuz, 11. Hanedan dönemi sonlarından başlayıp 13. Hanedan krallarının tahttan indiği devirlere kadar sürmüştür (MÖ. 2000-1650). Gerçekte birer *askeri üs* olsalar da, 1.-2. çağlayanlar arasında ve daha güneyde inşa edilen 17 kale, *ticari hedeflere de hizmet eden koloni-istasyonlar*dır[4]. Nehir boyunca uzanan kalelerin ilki (Abu Adası'ndaki) Eski Krallık, sonuncusu ise (Semna) Orta Krallık sınırını oluşturur. Sözü geçen 17 kale, toplam 400 km. tutan bu iki nokta arasında kurulmuştur. Kale inşaatlarının ilk amacı, Mısır-Nübye sınırını ve yerel toplulukları askeri açıdan denetim altında tutmaktır. Bu devasa yapılar, güneyde devletleşme süreci yaşayan Kush Krallığı'nın Mısır'ın siyasal gücüne tanık olup 2. Çağlayan civarında onunla etkinlik mücadelesine girmesini de engellemektedir. Kalelerin bir kısmının ticari ağların merkezinde yer alması tesadüf değildir. Bunlar sayesinde, Mısır'a dışarıdan gelen doğal kaynaklara ulaşmak ve yakınlardaki altın ocaklarını işletmek kolaylaşmıştır. *Kolonileşme süreci*, pek çok Mısırlının katılımını gerektiren siyasal bir programdır. Kale inşaatlarında binlerce insan çalışmış; bunların Mısır devletine sürekli hizmet etmesi için de farklı işlevler üstlenen bir o kadar işgücüne ihtiyaç duyulmuştur (askerler, gemiciler, koloniler ile merkezi yönetim arasındaki iletişimi yürüten yazıcılar ve yüksek devlet görevlileri). Kale inşaatlarını mümkün kılan işgücü ve kurumsal örgütlülük düzeyi, Büyük Gize Piramidi'nin yapım sürecindekiyle eşdeğerdir[5].

Eski Krallığın güney sınırı olan Abu/Elefantin adasındaki kale ve surlar, Mısır uygarlığıyla yaşıttırlar. Biga adasındaki kale de Orta Krallık öncesine aittir. Ama 1. Çağlayan'ın güneyindeki diğer kalelerin hemen hepsi Orta Krallığın eseridir. Bu devirde, 1.-2. çağlayanlar arasında 6 kale yapılmıştır: İkkur, Kuban, Aniba, Faras, Serra ve Buhen. 2. Çağlayan'ın ötesinde 9 kale daha vardır. Çoğu III. Senusret döneminde inşa edilen bu kaleler, Orta Krallığın güney sınırını oluştururlar: Kor, Mirgissa, Dabenarti, Askut, Şelfak, Uronarti, Semna-Batı, Kumma ve Semna-Güney[6].

Eski Krallık da, sınırlarının ötesindeki doğal kaynaklara erişmek için Aşağı Nübye'de küçük çaplı yerleşimler kurmuştu; ama bunların sayısı ve

[4] Graves 2010, 1.
[5] Bard 2015, 211.
[6] Monnier 2010, 127-159.

hareket kapasitesi, bölgedeki Mısır denetimini kalıcı ve sistematik hale getirmeye yetmiyordu. *Orta Krallık* ise, 2. Çağlayan civarında yeni kaleler yaptı; Buhen başta olmak üzere, *1. Ara Dönem*'de terk edilen eski yerleşimleri canlandırdı; ayrıca Asvan ile Philae Adası (1. Çağlayan) ve Uronarti ile Semna kaleleri (2. Çağlayan) arasında sur inşa ettirdi. Orta Nil Havzası'nı süsleyen küçük ileri karakollardan da anlaşıldığı kadarıyla, kaleler arasında sağlıklı bir iletişim sistemi bulunmaktaydı[7].

Kale-üsler aracılığıyla kurulan temas, kültürel etkileşimi kolaylaştırmış, Nübye toplumunun Mısır toplumsal/ideolojik düzenine öykünerek *kültürleşme* süreci yaşamasına neden olmuş olabilir. Kentli-devletli-uygar Mısır toplumunun teknolojisi ve maddi kültür çeşitliliği, Nübye'ye nazaran çok ileridir. Bu husus, Nübyelilerin Mısır kültürünü benimseyip içselleştirmelerini olumlu yönde etkilemiş olmalıdır. Orta Krallığın Asyalı istilacılarla savaşırken Nübyeli paralı askerlerden yararlanması da kültürel aktarımı hızlandıran bir unsurdur (Smith 1991a: 80). Ancak Mısırlı göçmenlerin yerlilerle ilişkilerinin sınırlı olduğunu gösteren kanıtlar da vardır. 1- Mısır maddi kültürü, kale-üsler dışına taşıp bölgesel bir yayılım gerçekleştirememiştir. 2- Kale-yerleşimlerin çevresinde, yerlilerin Mısır zihniyeti ve ideolojisini içselleştirdiklerine dair izler pek azdır[8].

Mısır'ın bölgede kurmaya çalıştığı siyasal/askeri hâkimiyete karşın, bu gelenekle karşılaşıp tanışmak Aşağı Nübyeli yerli önderlerin kudretli "şef"lere dönüşmesini hızlandırmış olabilir, ama "şef"lerden yine de "kral" çıkmayacaktır. Zira Aşağı Nübye halkı, *neolitik toplum* olmaktan öteye geçememiş; küçük/dağınık köylerde akrabalık bağının belirleyici olduğu bir düzende yaşamayı sürdürmüştür[9]. Arkeoloji literatüründe *C-Grup* adıyla tanımlanan Aşağı Nübye kültürü, sıçrama yapıp devletleşme yönünde evrimleşememiş, Mısır uygarlığının siyasal/ekonomik/kültürel nüfuzundan çıkamamıştır. Doğu Çölü'nde yaşayan (herhalde Aşağı Nübye kıyı ahalisiyle akraba olan) göçebe Mecay kavimlerinin kaderinde de, Mısır ordusunda paralı askerlik yapmaktan daha fazlası yoktur[10].

Nil kıyılarında yaşayan "C-Grup toplumu"nun devletleşememesinin temel nedeni, nüfusunun azlığı (Mısırologların tahmini 20 000 gibi çok cüzi

[7] Flammini 2008, 53-54.
[8] Graves 2010, 1.
[9] Adams 1984, 46.
[10] Bard 2015, 209.

bir sayıdır) ve ekonomisinin tarımdan ziyade sığır-otlatıcılığa dayanmasıdır. C-Grup yerleşimlerinde yapılan kazılarda, tarım toplumunun alâmetifarikası olan oraklara, öğütme taşlarına ve tahıl ambarlarına rastlanmaz. Oysa yazılı kaynaklar, bu toplumun tarım kültürünü bildiği/uyguladığı hususunda kuşkuya yer bırakmamaktadır. Öyleyse C-Grup halkı Nil Vadisi'nin bereketinden yararlanıyordu, ama tarım ekonomi içinde tali/ikincil idi. C-Grup kültürü ve sanatında baskın figür sığır, ağırlıklı olarak tüketilen besin maddesi de süttür. Toplumun *yarı-yerleşik* olduğunun bir başka kanıtı, çömleklerinin kuru gıda saklamaya elverişsizliğidir. C-Grup çömlekleri, hareketli ve yarı-göçebe yaşam tarzıyla uyumlu biçimde küçüktür, sıvı ve nemli yiyecekleri taşımak için tasarlanmamıştır. C-Grup halkı, yerleşim yakınlarındaki otlar azaldığında, mera bulmak için başka bölgelere mevsimlik göçler gerçekleştirmiş olmalıdır. Kısacası, C-Grup ekonomisi kısmen tarıma ama ağırlıklı olarak yarı-göçebe otlatıcılığa dayanmaktadır[11].

Yukarı Nübye (Kush) halkı ise, Orta Kerma (MÖ. 2050-1750) döneminde yazılı kültüre geçememiş olsa da *örgütlü ticaret*in kanıtı sayılan mühürler kullanmış ve katmanlı bir yönetsel sistem yaratmıştır. Tarım, besicilik, avcılık ve balıkçılığa dayalı Kerma ekonomisi, ülkede üretilen ya da daha güneyden getirilen ticari mallar (altın, bakır, değerli taşlar, fildişi, tütsü, devekuşu tüyü, hayvan postu, abanoz, köle, sığır) sayesinde *geçim ekonomisi* olmaktan çıkmış; siyasal seçkinlerin tarımsal artı-ürüne el koyarak bunları merkeze (Kerma'ya) aktardıkları *bolluk ekonomisi*ne dönüşmeye başlamıştır. Mısır'ın böylesi dişli bir rakibi yerinde tutmak ve Aşağı Nübye'nin yerli halklarını (1.-2. çağlayanlar arasındaki kıyılarda ikamet eden *yarı-yerleşik* çiftçi-otlatıcılar ile Doğu Çölü'nde yaşayan *göçebe* Mecayları) yıldırıp sindirmek için 1200 yıllık güney sınırını 400 km ileri taşıması anlaşılabilir bir stratejidir. Orta Krallık bürokrasisi, eski (Elefantin) ve yeni sınır (Semna) arasında kalan ve fiilen Mısır'ın parçasına dönüşen toprakları tasnifte zorlanmıştır: Yeni sınır eskisinden yüzlerce km. güneye gittiği halde, resmi belgelerde ilhak edilen bölgeye *Güney Elefantin* denmiştir[12]. Demek ki Mısırlı seçkinin zihninde ülkenin sınırı hala Elefantin'dir. Bu algı, modern çağ koloni imparatorluklarında *koloni*nin yine de *yabancı ülke* olarak görülmesiyle uyumludur.

[11] Hafsaas-Tsakos 2010, 389-390.
[12] Vogel 2010, 11-12.

1. Orta Krallığın Kuruluşu ve Mısır Yayılmacılığının Başlangıç Evresi (MÖ. 1991-1878)

11. Hanedan, *Orta Krallık* kurulduktan hemen sonra iktidardan düştü. Hanedanın son üyesi IV. Mentuhotep ölünce, krallık onun yetenekli veziri I. Amenemhat'a (1991-1962) geçti. O ve halefleri (12. Hanedan), Orta Krallığın en parlak devirlerinin ve tabii Mısır emperyalizminin de mimarı oldular. I. Amenemhat, devletin içinde bulunduğu olağanüstü koşulları dikkate alarak, kendisinden sonra tahta sorunsuz çıkabilsin diye, hükümdarlığının 20. yılında (1971) oğlu Senusret'i *eş-kral* yapmış ve ona bu yolla meşruiyet kazandırmayı ummuş olabilir. Oğlunu askeri seferlerine ortak eden kral, Senusret'e *siyasal vasiyetnamesi* olarak görülen bir de *nasihatname* bırakmıştır[13]. Senusret'in babasının tahtına hiç ortak olmadığını ve ancak onun ölümünden sonra iktidara geldiğini öne süren Mısırologlar da vardır. Bu yazarların gösterdikleri kanıt, Amenemhat'ın *Nasihatname*'sinde, tacın kendinden sonra oğluna kalmasını arzuladığını ifade etmesidir: Senusret, babasının tahtına ortak olsa idi, baba-kral ölünce krallığını sürdürürdü ve kimse onun zaten 10 yıl önce başlayan iktidarına itiraz edemezdi[14].

Amenemhat'ın oğluna siyasal nasihatlerini içeren metin, aslında onun ölümünden sonra I. Senusret'in kâtiplerinden biri tarafından kaleme alınmıştır. Yaşamını bir suikast sonucunda yitiren kral, metinde sanki öte dünyadan oğluna seslenmekte, onu saray entrikalarına karşı dikkatli olmaya çağırmaktadır. Nasihatnamede sürekli tekrarlanan tema, kralın dostunun olmayacağı, iktidarını korumak isteyen kişinin hiç kimseye güvenmemesi gerektiğidir: "Bana ihanet edip komplo kuranlar, ekmeğimi yiyenlerdi… Oğlum, ben şimdi bu hayattan göç etmiş biriyim ve tek endişem sensin"[15]. Metnin asıl önemi ise, *Eski Krallık* ideolojisinin temel ilkelerini sıralayarak Orta Krallığın ancak bunlar üzerinde yükseleceğini hatırlatmasından kaynaklanır:

"*Abu Adası'na* [1. Çağlayan'a] *kadarki Yukarı Mısır topraklarına hâkim oldum,*

Sonra, yüzümü kuzeye dönüp Delta'ya doğru ilerledim.

(İki) Ülke'nin bütün sınırlarına gittim, yol boyunca tebaamın haline baktım.

[13] Bunson 2002, 26.
[14] Callender 2003, 149.
[15] Fairburn 2011, 166-170,

Ordumun da desteğiyle düzeni her yerde tesis etmeyi başardım.
Hububat Tanrısı Nepri'nin inayetiyle tarlaların bereketini artırdım.
Nil'in Mısır'a hayat veren taşkınları, beni bütün tarlalarda onurlandırdı.
Hükümdarlığım boyunca topraklarımda aç ve susuz kimse kalmadı.
İcraatlarım insanlara huzur ve ferahlık getirdi,
Bu yüzden beni öven efsaneler anlatıldı,
Her şeyi nasıl düzene koyduğumu anlatan efsaneler.
Aslanlara boyun eğdirdim, timsahları yakaladım,
Wawatlıları (Aşağı Nübyelileri) köle yaptım, Mecayları esir aldım,
Asyalı kavimleri köpekler gibi yerde süründürdüm.
Kendim için altınlarla süslenmiş bir saray yaptırdım,
Ana girişinde lapis lazuli taşları ve duvarlarında gümüşler bulunan bir saray,
Bronz kulplu bakır kapıları olan bir saray,
Ebediyete kadar ayakta kalacak bir saray,
Sonraki kuşakların hepsinin görebileceği kadar sağlam yapılmış bir saray"[16].

Hemen fark edileceği gibi, manzum metnin her bölümü, kraliyet ideolojisinin kurucu unsurlarını sergileyip onları gelecekteki kralların zihnine kazımaktadır. Bunlar, bağımsız görünen ama birbirini tamamlayan unsurlardır. 1- Kaos ancak *İki Ülke*'nin (Aşağı ve Yukarı Mısır) birleşmesiyle sona erer; bu bütünleşme sağlanmaz ise, istikrar ve düzenden söz edilemez. 2- Tanrısal iradenin yerine gelmesi için *İki Ülke*'nin bütünleşmesi gerekir, bu iradenin vücut bulmuş hali de kudretli bir kraldır; Karanlık dönemlerden sonra böyle bir kralın iktidarı ele geçirip ülkeleri birleştirmesi bereketi artırır; siyasal istikrar, insanın doğayla ilişkisini de düzene koyar ve topluma refah getirir. 3- Hakiki kral, *İki Mısır*'a birden hâkim olan kişidir. Barışın tesisi, sınır güvenliğini ve devletin komşuları üzerinde sürekli baskı kurmasını içerir. Siyasal kriz anlarında tehdit olarak görülen 3 halk vardır: Sina-Filistin'de yaşayan göçebe ve yerleşik toplumlar, 1. Çağlayan'ın güneyinde ikamet eden Aşağı Nübye ahalisi ve Doğu Çölü'ndeki göçebe Mecaylar. Siyasal iktidarın fiziki güç gösterileri ile temsil edildiği bir çağda, kralı "vahşi hayvanlara boyun eğdiren doğa-üstü bir avcı" olarak yansıtan görsel/yazılı propaganda aygıtları çok önemlidir. "Vahşi hayvanları sindirme" ve "(Mısır-merkezli

[16] Fairburn 2011.

dünya tasarımından hareketle küçük görülüp aşağılanan) komşu kavimlere korku salma" temaları (*kralın fiziki gücü ile siyasal iktidarı*), bu propagandanın iki ana eksenini oluşturur. 4- Devleti tebaanın gözünde yüce, ulaşılmaz ve doğa-üstü bir varlık olarak tasvir ederek ona *sürekli/tartışılmaz* bir meşruiyet kazandırmanın yolu, anıtsal binalar ve onları daha da görkemli kılan lüks dekoratif objelerdir. Saray, tapınak ve piramit inşaatlarında kullanılan taş blokları bulup çıkarmak; değerli taşları, metalleri, keresteleri, reçineleri ve tütsüleri derleyip büyük kentlere taşımak… Bütün bunlar, uzun-mesafeli ticareti örgütleyip ticari ağların güvenliğini sağlayan seçkinler ve büyük bir işgücü ordusu ile olur. Bunların tamamının eksiksiz yerine getirilmesi, kamusal alanı ihtişamlı kılar, oraya hükmeden kralları da güç sahibi yapar. İşte bu yüzden, *Eski Krallık* düzenini tesis ettiği iddiasındaki bir kralın iktidarını somutlaştırmak için büyük bir saray yaptırıp onu lüks objelerle donatması ve icraatları ile övünmesi son derece doğaldır.

1a. Devlet İdeolojisinde Yenilenme: Ülke-İçinde İstikrarın, Düzenin ve Meşruiyetin Teminatı Olarak Yayılmacı Dış Politika (MÖ. 1991-1962)

12. Hanedan üyeleri, Orta Krallığı (dolayısıyla "düzen"i) kendilerinin eseri olarak gösterip *1. Ara Dönem*'in yol açtığı kaos yerine umut dolu bir hayat (4-6. hanedanlar devrinin huzur ve istikrarını) vaat ederler. Bunu, ilk kez onların iktidarında üretilen ve *kraliyet propagandası* şeklinde çoğaltılıp Helenistik Çağ'a (MÖ. 4.-1. yüzyıllara) kadar gelen metinlerden çıkarmak mümkündür. *Neferti'nin Kehaneti*'nde, ara dönemin uğursuzlukları anlatıldıktan sonra Ameni (Amenemhat) adlı birinin güneyden (Nübye'den) gelip kral olacağı ve *Maat*ı (adaleti-düzeni) tesis edip *isfet*i (eğriliği-kaosu) ortadan kaldıracağı öngörülür[17]. Mısırologların *propaganda metni* olarak tasnif ettiği sözde-kehanetlerin amacı kuşkusuz Amenemhat'ın iktidara gelişini *tanrısal müdahale*ye dayandırmaktır[18].

"*O beyaz tacı alacak* [önce Yukarı Mısır'ın kralı olacak]
Kırmızı tacı giyecek [sonra Aşağı Mısır'a da hükmedecek]
İki tacı [İki Ülke'yi] *birleştirecek*…
Asyalılar kılıcının altında kalacaklar,
Libyalılar onun ateşiyle kavrulacak,
Asiler gazabını tadacak, hainler kudretini görüp sinecek.

[17] Assmann 2001, 83-84
[18] Callender 2003, 146

Onun [Delta-Sina sınırında] *inşa edeceği duvar* ["Kral'ın Surları"] *sayesinde,*

Bir daha hiçbir Asyalı [Sina'dan] *Mısır'a giremeyecek*"[19].

"*Onun zamanında Ma'at gökten yere indi ve dünyevi olanla birleşti.*

Ülke bolluk içinde, karınlar toktu.

İki ülkede de [Aşağı ve Yukarı Mısır'da] *hiç açlık yılı olmadı.*

Tanrısal atalarının zamanında hiçbir duvar çökmedi, hiçbir diken batmadı"[20].

Kehanetin mesajı çok basit ama vurucudur: Yeni kral, eski hanedanın üyesi ya da tahtı süslemek için yeterince soylu bir şahsiyet olmayabilir, ama tanrıların *İki Ülke*'yi birleştirme görevi bahşettiği *bu seçilmiş kişi*nin meşruiyeti sorgulanamaz. 12. Hanedan'ın iktidarı gerçekten kalıcı olmuştur. Ancak ölüm şeklinden de anlaşıldığı gibi, *kurucu*ya yakıştırılan tanrısal statü, en azından ilk dönemlerde -düşmanları tarafından- inandırıcı bulunmamıştır: Amenemhat'ın (11. Hanedan'ın son krallarından II. Mentuhotep'le eşit ölçüde) Mısır'ı krizden çıkarıp esenliğe kavuşturan kişi olarak kutsanması daha sonraki yıllarda tedrici biçimde gerçekleşecektir.

12. Hanedan'ın (MÖ. 1991-1782) resmi ideolojisi Amenemhat'ı *Eski Krallığı dirilten hükümdar* olarak sunuyorsa da, kralın bizzat kendisi bile yeni bir dönemin başladığının farkındadır. Nitekim o yönetim merkezini Yukarı Mısır'ın başkenti Teb'ten kuzeye taşımış; ama *İki Ülke*'nin 900 yıllık başkenti Memphis'e gitmek yerine, "Amenemhat-itj-tawy" (*Amenemhat – İki Ülke'nin hâkimi*, ya da kısaca "İtjtawy") adını verdiği yeni bir kent kurmuştur. Başkentin Delta'ya yakın konumu, Sina'dan gelebilecek tehditkâr akınların önünü kesmek için idealdir; ayrıca, kral bu yolla, özerkliklerini koruma derdindeki eski seçkinlerin gücünü kısıp yalnız kendine itaat edecek bir seçkinler topluluğu yaratabilmektedir. 12. Hanedan'ın "taşra beylerinin etkinliğini azaltıp krallık otoritesine bağlı memurlar yaratma projesi", meyveleri uzun vadede alınan başarılı bir projedir. Bağımsızlığa varan yetkilerinden vazgeçmeye yanaşmayan taşra soyluları ile orta sınıflar arasındaki uçurumun kapanması, *tarımsal artı-ürün*den gelen servetin büyük bölümünün merkezde biriktirilmesi demektir. Bu servet, anıtsal bina inşaatları,

[19] Kehanet kitabından nakleden: Callender 2003, 146.
[20] Kehanet kitabından nakleden: Assmann 2001, 84.

maden-taş ocaklarının verimli işletilmesi ve kralın arzularını ikiletmeden yerine getirecek askeri/bürokratik hiyerarşinin kurulması için kullanılmıştır[21].

Amenemhat devri metinleri, doğruluğu mevcut verilerle kanıtlanamayan bilgiler içerir. Örneğin *Neferi'nin Kehaneti*'nde, kralın Asyalı göçer kavimlerin akınlarını kesmek için Delta-Sina sınırında sur inşa ettirdiği aktarılır. Oysa Mısır'ın kuzeydoğu sınırında bu döneme ait sur kalıntısı bulunmamaktadır. Asya'dan Delta'ya kitlesel nüfus akışı olduysa da, bu tip göçlerin gerçekleştiği tarih *1. Ara Dönem* değil *Orta Krallık sonları*dır. Öyleyse Amenemhat'ın Delta girişine sur ve kale yaptırdığına dair pasajlara mesafeli yaklaşmak gerekir. Ancak 12. Hanedan'ın kurucu-kralının güney sınırında ve hatta onun ötesindeki yabancı topraklarda kaleler inşa ettirdiği bilinmektedir. Sur ve kale inşaatından güdülen amaç, güney sınırının güvenliğini sağlarken Nübye'deki taş ve maden ocaklarına erişimi de kolaylaştırmaktı. Nübye'nin doğusundaki çöller doğal kaynak bakımından zengindi ve Nil kıyılarından buralara *vadi*ler (kuru nehir yatakları) vasıtasıyla ulaşılabilirdi. Vadi girişlerine kaleler (ileri karakollar) inşa etmek, taş ve maden ocaklarını işletmek için zaruri idi. Doğu Çölü'ndeki altın rezervlerine ulaşmak isteyen Mısır devleti, özellikle Allaqi Vadisi'nin girişini denetlemeliydi. Bu gerçeği kavrayan I. Amenemhat, orada (kerpiç) kalelerle korunan iki üs-karakol kurdurmuştu. Onun Nübye'de kale/sur inşa ettirmesi ve buraya askeri sefer düzenlemesi, bölgeyi uzun vadede Mısır devletine bağlayan programının iki ayağını oluşturur. Sözü geçen seferlerin en önemlisi, kralın 29. taht yılına aittir. Ayrıntıları 1.-2. çağlayanlar arasında (Korosko yerleşiminde) bırakılan kayıtlardan öğreniyoruz: Orta Krallık sefer sonucunda yerel beyleri yenilgiye uğratıp[22] Aşağı Nübye'yi *güvenli bölge* haline getirmiştir.

Nübye'ye ticari ve/veya askeri sefer düzenleme siyaseti, Mısır devletinin doğduğu zamanlara (MÖ. 3200'lere) kadar gider. *Ön-Krallık* (MÖ. 3300-3100) ve *Erken Krallık* (MÖ. 3100-2700) seferleri, Wawat'ta Mısır'dan bağımsız bir uygarlığın kurulmasına engel olmuş, bölgeyi *Mısır'ın arka bahçesi*ne dönüştürmüştü. Artık Nübyeliler Kuzeydoğu Afrika ticaretinde söz sahibi değillerdi ve Mısır devleti Aşağı Nübye'den geçen ticari ağları istediği gibi yönetebiliyordu[23]. *Eski Krallık* (MÖ. 2700-2200) seferlerinin genel amacı

[21] Callender 2003, 147.
[22] Callender 2003, 147-148.
[23] Çıvgın 2014, 32-33, 37-39.

da Yukarı Nübye'den gelen malların *İki Ülke*'ye güven içinde ulaştırılmasını sağlamaktı. Sarayın çıkarlarına aykırı hareket eden yerlileri yıldırıp sindirmek, böylece maden-taş ocaklarını Mısırlılara açmak da hedefler arasında idi. Ama bu seferler düzensiz/gelişigüzel ve programsızdı. Amenemhat'ın başlattığı ve haleflerinin sürdürdüğü seferler ise, *kolonileşme* ve *fetih* amacına odaklanmıştı[24]. Bu sayede Nübye'nin doğal kaynakları üzerinde sürekli bir denetim kurulabilecekti. Orada konuşlandırılan askeri birlikler ve ticari aracılar, bölgeyi uzun vadede Mısır'a eklemliyor, Mısır ekonomik/siyasal/kültürel evrenini böylelikle genişletiyorlardı.

I. Amenemhat ve I. Senusret'e hizmet ettiği sanılan Vezir Antefoker, Korosko / Cebel el-Girgavi'de iki farklı bölgede kaya yazıtları bırakmış, bu metinlerde Mısır seferlerinin Aşağı Nübye halkı üzerinde nasıl terör estirdiğini açıkça anlatmıştır. "Wawatlıların bir kısmı esir edilip inşaatlarda çalıştırıldı, kalanlar kılıçtan geçirildi. Zaferimin ardından nehrin yukarı kısımlarına doğru yol aldım, gördüğüm kıyı ahalisini öldürdüm; sonra nehrin akış yönünü izledim, ekinlerini söküp ağaçlarını kestim. Asilere hak ettikleri cezayı verdim, evlerine ateş saldım"[25]. Generallerin Aşağı Nübye'nin ilhakı sırasında uyguladığı şiddet, yerlilerin kolay teslim olmadıklarını gösterir. Ama başka kayıtların da aktardığı katliam sahneleri, propaganda amacıyla bilinçli şekilde abartılmış da olabilir. Zira Aşağı Nübye nüfusunun tamamen yok edilmesi, ekinlerinin yolunması ve ağaçlarının kesilmesi, fatihlerin çıkarına ters düşmektedir: Yerlileri boğazlamak yerine onları Mısır refahını üreten makinenin dişlisine dönüştürüp işgücü ihtiyacını karşılamak daha mantıklıdır. Nitekim II. Amenemhat devri (MÖ. 1929-1895) kayıtlarına bakılırsa, işgale direnen yerliler öldürülmemiş, uzlaşmaz tutumları nedeniyle altın-yıkayıcısı olarak çalışmaya zorlanmışlardır[26].

Kayıtlarda hep Nübyelilerin Mısır hükümdarına başkaldırdıklarından söz edilir, ama bundan kastın ne olduğu asla açıkça belirtilmez. Mısırologlar, Mısır devletinin *cezalandırma seferi* adını verdiği askeri müdahalelerin iki nedenden kaynaklanmış olabileceğini öne sürerler. 1- Nübyeli savaşçı kavimlerin sınırı (1. Çağlayan'ı) aşarak Mısır'a yağma akını düzenlemeleri; 2- Mısır devletinin nihai hedefinin ülkelerini ilhak etmek olduğunu anlayan yerli

[24] Callender 2003: 148
[25] Hamblin 2006, 394-395.
[26] Török 2009, 93-94.

önderlerin bu programa karşı direnişe geçmeleri[27]. Önerilen ikinci neden gerçeğe daha yakın görünür. Zira seferler *1. Ara Dönem*'in sonlarında başlamış, *Orta Krallık* başında da hız kesmeden sürdürülmüştür. Başka bir deyişle, Mısır devletinin "uzun-mesafeli ticaretin güvenliği için" Aşağı Nübye'de mutlak hâkimiyet kurma projesi I. Amenemhat'tan daha eskidir. 12. Hanedan'ın kurucu-kralının getirdiği yenilik, Orta Krallığın hareket alanının ve emrindeki asker-sivil memurların sayısının artmasıyla birlikte 1.-2. çağlayanlar arasında kale-üsler inşa etmesi ve orada sürekli asker bulundurmaya başlamasıdır.

1b. Elefantin (1. Çağlayan) ile Buhen (2. Çağlayan) Arasında Kurulan Kaleler, Aşağı Nübye'de Maden ve Taş Ocakları İşletmeciliği, Kolonileşme Sürecinin Derinleşmesi (1962-1878)

I. Amenemhat, altın ocaklarına açılan vadilerin girişlerine kaleler inşa ettirmişti. İkkur ve Kuban kaleleri, bu tip üslerin ilk örneklerindendir. Allaqi ve Gabgaba vadilerinde altın arama çalışmalarını başlatan kral ise, I. Senusret'tir. Onun taht döneminde (MÖ. 1962-1926), vadilerden gelen altın cevheri karayolu ile Kuban'a taşınmış, orada ergitme yöntemiyle elde edilen külçeler de teknelerle Mısır'a getirilmişti[28]. Sefer kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, I. Senusret, Aşağı Nübye'de hammadde bakımından zengin iki bölgeye daha özel ilgi göstermişti: Bunların ilkinde (Toşka) gnays, ikincisinde de (Wadi el-Hudi) ametist yatakları bulunmaktaydı[29].

2. Çağlayan civarında korunaklı koloni-üsler inşa ettiren ve sınır-ötesine ticari/askeri seferler düzenleyen I. Senusret, babasının Nübye siyasetini aynen sürdürmüştür. Senusret'in seferlerinin ilki, kralın 10. taht yılına aittir (MÖ. 1952). 18. yılda da (MÖ. 1944) güneye kalabalık bir ordu gönderilmiştir. Seferin önderi vezir Mentuhotep, Kerma / 3. Çağlayan'a kadar ilerlemiş olabilirse de, bu bilgiyi kanıtlamak zordur. Bildiğimiz, Buhen'de (2. Çağlayan) sağlam bir kale inşa edildiği, yerleşim içine bir *stel*/kitabe dikildiği ve kitabede Buhen'in *Mısır'ın güney sınırı* olarak tanımlandığıdır: Eser, Aşağı Nübye'nin bir *Mısır eyaleti*ne dönüştüğünü söylemektedir. Mısır seçkinlerinin takı ve heykel imalatı için talep ettikleri altın, ametist, bakır ve gnays gibi

[27] Hamblin 2006, 395.
[28] Török 2009, 85.
[29] Hamblin 2006, 397.

taşların ya da metallerin çıkarıldığı güney ve doğu bölgelerine ulaşmak artık daha kolaydır[30].

Oryx (antik Mısır dilindeki adıyla Menet-Khufu, bugünkü Minye) prensi Amenemhat da I. Senusret devrinde Nübye seferlerine katılmıştır. *Orta Krallık*, kendisinden önce derinleşen âdemimerkeziyet talepleriyle uzlaşmak zorunda idi; bu yüzden de *Eski Krallık*ta vali olup zamanla özerkleşen beylerin *prens* adı altında yerel hanedanlar kurmalarına ilk başlarda göz yummuştu. Yaşlı babası hala hayatta iken I. Senusret'in ve daha sonra veliaht-prens Amenemhat'ın seferlerine katılan Amenemhat bu beylerden biriydi. Yaşamını yitirince selefleri gibi Beni Hasan Mezarlığı'na gömülen beyin otobiyografik mezar kayıtlarında, onun da parçası olduğu Nübye seferlerine dair bilgiler verilir. Amenemhat, dini-siyasal unvanlarına bakılırsa bağımsız bir prens gibi hareket etmiş ve güneye kendi ordusuyla gitmiştir[31]. O, ilk seferde kraliyet güçlerinin *Mısır hâkimiyet bölgesi*ni aşıp Kush'a ulaştığını ve Kral'ın oradaki düşmanlarının ezildiğini aktarır. Ancak kayıtların bütününden çıkan sonuç, Kerma ve Mısır askerlerinin gerçek bir savaşa tutuşmadıklarıdır. Ekibin ülkeye değerli hediyeler getirmesi ve Oryx Beyi'nin hiç asker kaybetmeden geri dönmesi[32], bunun "ticari amaçlı bir sefer" olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Oryx Beyi Amenemhat'ın ikinci kez Nübye yoluna düşmesinin nedeni, kralının altın talebini karşılamaktır. Yanında 400 adamını götüren Bey, veliaht-prensin katıldığı seferi yine kayıpsız tamamlamış, getirdiği altın cevherleri dolayısıyla da sarayda övgülere boğulmuştur. Amenemhat, otobiyografisinin devamında, hüküm sürdüğü eyalette adaleti hâkim kıldığını, oradan krala giden bütün vergilerin kendi elinden geçtiğini nakleder. Kral bu hizmetlerin karşılığını verir; beyi onur simgesi olan altın kolyeler ve 3000 boğa ile ödüllendirir[33].

I. Senusret devri, sınır-ötesi ticari/askeri seferler bakımından çok canlıdır. Onun taht yıllarında, ülke içi ve dışındaki taş-maden ocaklarında hummalı faaliyet yürütülmüş; yüksek devlet memurları, işçiler ve mühendisler muazzam taş blokların kesilip hazırlanması ve Nil'in büyük merkezlerine nakliyesi için seferber edilmiştir. Taş ve maden ocakları bakımından en zengin

[30] Callender 2003, 149.
[31] Lloyd 2014, 163.
[32] Gilbert 2008, 66.
[33] Harkless 2006, 114; Bunson 2002, 28.

bölge, Nil ile Kızıldeniz arasındaki Doğu Çölü'dür. Resmi kayıtlardan Senusret'in 29. yılında (MÖ. 1933), Hammamat Vadisi'ne, Yukarı Mısır'ın doğusuna, çok kalabalık bir ekip gönderildiğini[34], ekibin oradan - 60'ı sfenks, 150'si heykel yapımında kullanılmak üzere - 210 taş blok getirdiğini ve blokların nakliyesi için 17000 kişinin görevlendirildiğini öğreniriz. Hammamat Vadisi'nin diğer avantajı, Kızıldeniz'e açılan kapı olmasıdır. Senusret'in veziri Antefoker, vadiyi aşarak Gawasis'e (Kuseyr) ulaşmış, oraya karadan eşeklerle taşıttığı gemi parçalarının montajını tamamlayıp Kızıldeniz'in güneybatı ucundaki Punt ülkesine (Eritre-Cibuti-Somali) ticari amaçlı bir deniz seferi düzenlemiştir[35].

Nübye'deki Mısır askeri ve ekonomik yayılmacılığı, I. Senusret ile III. Senusret (MÖ. 1878-1839) dönemleri arasında (100 yıl içinde) kurumsallaşmıştır. Bu sürede, 2. ve 3. çağlayanların tam ortasında konumlanan Semna kalesi, askeri-ticari üslerin güney sınırı olarak sabitlenir. I. Senusret, Semna'ya askeri birlik gönderen ilk kraldır; oğlu II. Amenemhat (MÖ. 1929-1895: ilk 3 yıl babası ile birlikte *eş-kral*), 2. Çağlayan civarındaki sağlam Mirgissa surlarını inşa ettirmiş; II. Senusret (MÖ. 1897-1878) ise, kendinden önce yapılan kale ve surları yenileyip genişletmiştir.

*Orta Krallık*ta ticari ve askeri faaliyetler birbirlerini tamamlayacak biçimde yürütülmüştür. II. Amenemhat döneminden günümüze ulaşan kayıtlar, bu önermeyi destekler mahiyettedir. Örneğin, Lübnan'dan yola çıkıp Nil Havzası'na çok değerli mallar (gümüş, bakır) getiren 10 geminin yükünün vergi mi, ganimet mi, ticari meta mı olduğunu bilemiyoruz. Aynı yıllarda Sina'dan Mısır'a firuze (türkuaz) taşıyan kervanlardan söz edilir. Ayrıca, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'de ikamet eden halklarla (*Aamu*: Asyalılar) savaşılmış, birlikler ülkelerine 1554 tutsak ve kıymetli silahlardan oluşan ganimetle dönmüşlerdir. Silah sayısının azlığına bakılırsa, tutsakların çoğu kadın ve çocuktur[36]. Bu insanlar kuşkusuz Mısır'da köle olarak satılmıştır; zira sonraki dönem kayıtlarında, özellikle Teb evlerinde çok sayıda Asyalı kölenin çalıştırıldığı aktarılmaktadır[37]. Aynı yıl içinde, krala "vergi" adı altında hem

[34] Callender 2003, 149.
[35] Hamblin 2006, 397.
[36] Hamblin 2006, 400.
[37] Callender 2003, 152.

Suriye hem de Nübye'den hediyeler gönderilmesine bakılırsa[38], Mısır'a akan servetin temel nedeni, komşu ülkelerin savaşla tehdit edilmesidir.

II. Amenemhat devrinde Punt seferleri de hız kesmeden sürdürülür. Dört yıl arayla (MÖ. 1901, 1897) Punt ülkesine iki kalabalık ekibin gönderilmesi, Mısırlı seçkinlerin Eritre-Cibuti kıyılarından gelen malları (sakızlı reçine, tütsü vb.) önemsediğini gösterir. Saray aynı zamanda Girit, Anadolu ve (Eski Krallığın da ticaret ortağı olan) Lübnan ile güçlü bağlar kurmuştur. *Vergi, ticari mal* ve *ganimet* arasındaki ayrımların belirsizleştiği, sayısız taş ve maden ocağının işletildiği, sulama kanallarının da tarımı canlandırdığı bir çağda, Mısır muazzam miktarda servet biriktiren bir merkeze dönüşmüştür[39]. Devletin ekonomik zenginliği ile askeri kapasitesi paralel gitmekte; sınır-ötesi askeri üsler, dış ticaret güvenliğini garanti ederek ekonomik genişlemeye katkı sağlamaktadır.

Bu gelişmelerin *Eski Krallık*tan (MÖ. 2200'den) beri özlenen barış/istikrar ve refahı geri getireceği bellidir. Gerçekten, II. Senusret'in 21 yıllık taht döneminde (ilk üç yıl babası ile birlikte *eş-krallık* yapmıştır) askeri sefer kayıtları değil, dış ticaret kapasitesi ile ülke-içi sulama faaliyetlerinin arttığını gösteren belgeler öne çıkmaktadır[40]. Aşağı Mısır'da *göller ve bataklıklar bölgesi* olan Feyyum'un tarım arazilerini genişleten ve sulama olanaklarını artıran kral, sınır-ötesi kale-üsleri genişletip yeni surlarla donatmış, taşra valilerinin özerkliğini kısmaya çalışmıştır[41]. Bu devirdeki en önemli gelişme ise, planlı kent-kasaba sayısının artmasıdır. Bizzat sarayın gözetimi altında ve belirli bir plan dâhilinde kurulan bu tip yerleşimler, Mısır peyzajını büyük ölçüde değiştirmiştir. Spanel'e göre, planlı kentleşme bir tür *iç kolonileşme* sürecinin ürünüdür: Artık devletin kültür ve inanç alanlarında çok daha belirleyici olacağı yeni bir düzen kurulmaktadır[42].

Bu çağlarda Mısır devletinin büyük tehdit olarak algılamadığı ama sarsıcı sonuçları sonraları hissedilen bir başka olgu, Asyalı göçebe kavimlerin Mısır'a göçü ve yerlilerle kalıcı ilişkiler kurmaya başlamalarıdır. İşin ilginç yönü, göçe dair ilk kayıtlar Asya sınırında (Delta'da) değil, Nil'in daha yukarı kısımlarında, 16. Yukarı Mısır eyaleti Beni Hasan'da keşfedilmiştir: Göçer kavimler Mısır'ın orta kısımlarıyla temas kurabilecek denli ilerlemiş, Beni

[38] Hamblin 2006, 400.
[39] Hamblin 2006, 401.
[40] Callender 2003, 152-153.
[41] Bunson 2002, 363.
[42] Spanel 2012, 470.

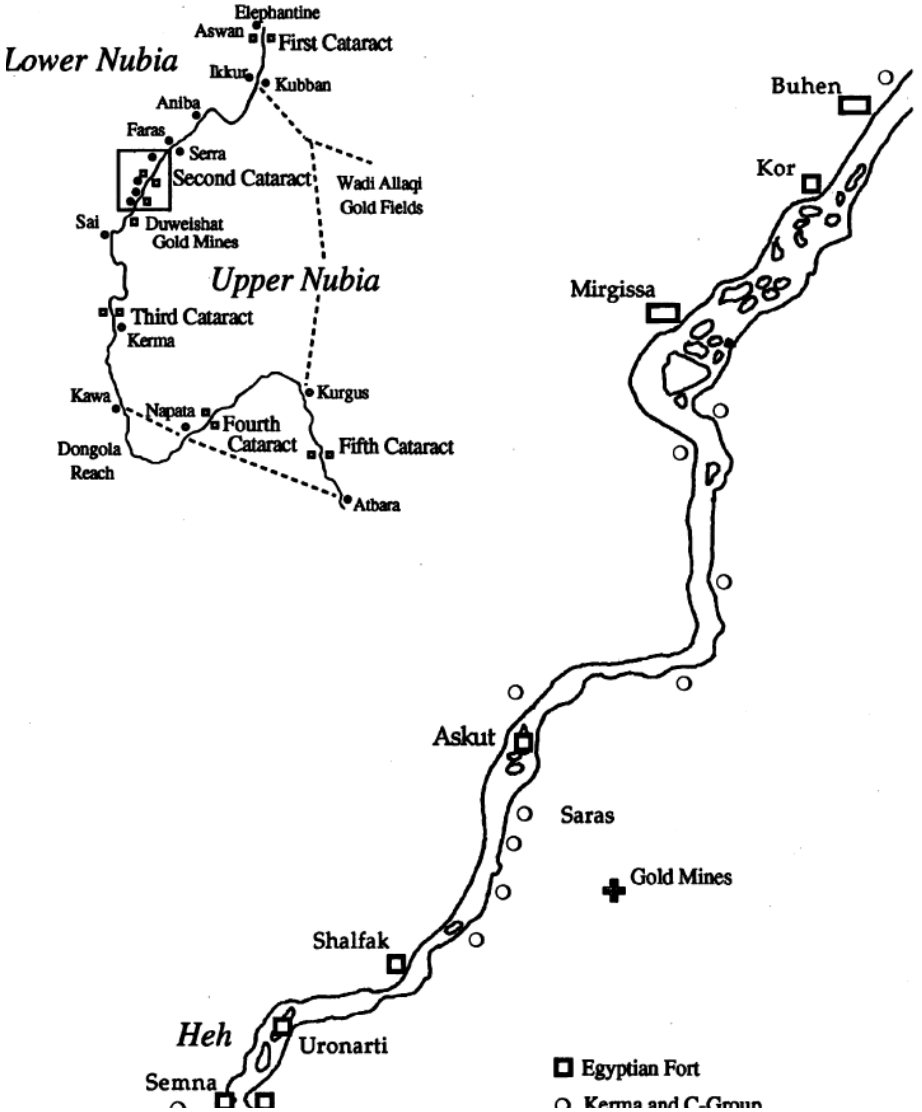
Hasan valisi II. Khnumhotep tarafından ağırlanmışlardır. Valinin anıt-mezarında bu insanları tasvir eden sahneler bulunmaktadır ve kaydın tarihi II. Senusret'in 6. taht yılıdır (MÖ. 1890 civarı). Kayıtta göçebelerin şeflerinden birinin adına da yer verilmiş (Absha) ve bu kişi "yabancı diyarların şefi/beyi" olarak tanımlanmıştır. Unvanın Mısırca karşılığı olan "*heqau khasut*", Helenistik dönemde Grekçe etkisiyle *hiksos*a dönüşen terimle aynıdır[43]. Bilindiği gibi, Asya kökenli olup *2. Ara Dönem*'de Mısır'ın kuzeyine hükmeden ve *15. Hanedanı* (MÖ. 1650-1550) kuran yabancı krallar da *hiksos* sözcüğüyle tanımlanmıştır.

2. Aşağı Nübye Kolonileşmesinin 2. Çağlayan'ın Güneyinde İnşa Edilen Yeni Kale-Üslerle Tamamlanması ve Klasik Mısır Sınırının 400 Km. Güneye Kayması (MÖ. 1878-1782)

III. Senusret (MÖ. 1878-1839), Nübye'deki Mısır hâkimiyetini kalıcı hale getiren kraldır[44]. Onun 16. taht yılında Semna Kalesi'ne dikilen bir stel, Mısır devletinin güney sınırının Semna ve Kumma'ya kadar genişlediğini açıkça ilan eder. 1871'de 1. Çağlayan'da açılan kanal ise, Nübye ile Mısır arasındaki mal akışının yoğunlaştığını haber verir. Uzunluğu 78, genişliği 10,4 ve derinliği 7,8 metre olan Sehel Kanalı, Mısır gemilerinin Nübye yönünde ilerlemesini daha da kolaylaştırmıştır. III. Senusret, Nübye'deki Mısır kolonilerinin sayısını artırmış, mevcut kaleleri elden geçirmiştir. Surları sağlamlaştırılan kaleler İkkur, Kuban, Aniba ve Buhen'dir. Faras, Serra, Dabenarti, Askut, Şelfak, Uronarti, Semna-Batı, Kumma ve Semna-Güney ise sıfırdan kurulmuştur. 1. ve 3. çağlayanlar arasında yükseltilen kaleler büyük sermaye/işgücü gerektirmektedir. Mısır kralı, Aşağı Nübye'yi ülkesine katmak istemeseydi böyle bir masrafın altına girmezdi. Koloni-üslerin Yukarı Mısır valisinin emrine verilmesinden anlıyoruz ki Wawat artık *yabancı toprak* statüsünden çıkıp Mısır bürokrasisine dâhil olmuştur[45].

[43] Willems 2010, 96.
[44] Bunson 2002, 141.
[45] Török 2009, 86

12. Hanedan'ın (MÖ. 1991-1782) Aşağı Nübye'de Kurduğu Kale-Üsler

Harita 2: Aşağı Nübye'de Mısır yayılmacılığı. Mısır devleti, bölgeyi kolonileştirmek ve oradaki ticari/askeri güvenliği kalıcı kılmak için Elefantin Adası ile Semna arasında, özellikle 2. Çağlayan civarında kaleler kurmuş; böylece Doğu çölündeki maden/taş ocaklarına kolayca ulaşabilmiştir[46].

[46] Smith 2003b: 39

Bundan böyle Mısır'a giren malların tamamı bu kale-yerleşimlerden geçecektir: *Erken Hanedanlar ve Eski Krallık* dönemlerinde (MÖ. 3100-2200) 1. Çağlayan'da son bulan sınır genişlemiş, Aşağı Nübye topraklarını da içermeye başlamıştır. Yeni durum Nübye'deki Mısır kültürel etkisini artırmış olabilir; zira sayıları az da olsa Nübyelilerin Mısır maddi kültürüne öykündüklerini gösteren kanıtlara rastlanmıştır[47]. Ne ki Mısır'ın koloniler, ileri karakollar, ticari-askeri üsler kurarak başlattığı yayılmacı program yerel direnişle karşılaşmış, bu da kültürel etkileşime sekte vurmuştur.

III. Senusret döneminde, Aşağı Nübye'deki Mısır yayılmacılığı kurumsal bir zemine otururken, "hakiki Mısır" olarak tarif edebileceğimiz *İki Ülke*'de (Aşağı + Yukarı Mısır) merkezî otorite güçlenir; yaklaşık 500 yıldır özerkleşen (hatta *1. Ara Dönem*'de bağımsızlaşan) taşra beyleri yeniden saraya bağlanır. Taşra ile saray arasında yetkilerin nasıl paylaşılacağı/kullanılacağı sorunundan kaynaklanan gerilimli ilişkiler 12. Hanedan devri (MÖ. 1991-1782) ortalarında tamamen aşılmış; taşra beyleri sarayın emrindeki valilere dönüşmüştür. Bunlar artık kralların talep ettiği anıtsal mimari programlarını harfiyen uygulamakta, planlanan askeri seferlere ikiletmeden katılmaktadırlar[48].

Yaşanan dönüşümde III. Senusret'in 40 yıllık hükümdarlığı belirleyicidir. İçeride sarsılmaz bir iktidara sahip olan kral, güney (Nübye) ve kuzeydeki (Sina, Levant) komşu topraklara sefer düzenleyerek sınır-ötesinde de hâkimiyet kurmayı başarmıştır. Semna civarında inşa edilen 9 kale, 2. Çağlayan çevresinin bütünüyle Mısır denetimine geçtiğini ve Yukarı Nübye'de filizlenen Kerma Krallığı'nın Mısır'ın bölgedeki gücünü kısa vadede kıramayacağını gösterir. Seferlerde görev alan (genişletilmiş sınırların güvenliğinden sorumlu) genç komutanlar, krallarının Semna'da uygulamak istediği "sürekli denetim" stratejisinin başarısı için en çok ter döken kimselerdir[49]. III. Senusret, güney sınırını sağlama alırken Feyyum Vahası'ndaki kanal ve kamu binası inşaatlarını sürdürmüş, kendi adına 1 değil 2 piramit yaptırmış, anıtsal yapıların inşasında kullanılan taş blokların ve metallerin merkeze düzenli biçimde akması için de taş/maden ocaklarına kalabalık kervanlar göndermiştir. Onun taht döneminde, Hammamat Vadisi'nden 4 kez grovak (gri kumtaşı), El-Hudi Vadisi'nden de 3 kez ametist

[47] Adams 1995: 778.
[48] Spanel 2012, 471.
[49] Hamblin 2006, 402.

(mor renkli kuvars) getirildiği bilinmektedir. Sina'da çıkan firuzeyi Mısır'a taşımak içinse 20'den fazla sefer düzenlenmiştir[50]. Güvenlik/istikrar ile büyük inşaat hamleleri arasındaki bağ kuşkusuz yadsınamaz. Orta Krallık, *1. Ara Dönem*'in kaotik ikliminden çıkışı temsil etmekteydi; 12. Hanedan'ın kurucu-kralı I. Amenemhat da, merkezi otoriteyi güçlendirmenin ve servetin yeniden sarayda biriktirilmesinin sınır güvenliğinden geçtiğini anlamıştı. 12. Hanedan'ın sonraki kralları da güvenlik, istikrar, siyasi iktidar ve refah arasında koşutluk görmekte; sınır güvenliğini programlarının odağına koymaktadırlar.

Orta Krallığın Aşağı Nübye'de inşa ettirdiği kaleler, insanlık tarihinde *askeri mimari* alanında verilen ilk görkemli örneklerdir. Kerpiçten yapılan kalelerin girişleri çok korunaklıdır; bunlar kuşatma halinde üsleri savunmayı kolaylaştıracak biçimde tasarlanmıştır. Burçlar ve kaleyi çevreleyen hendekler, korunma kalkanını güçlendiren diğer unsurlardır. III. Senusret, sınır-ötesindeki kalelerin sayısını sürekli artırmış ve en son yaptırdığı Semna kalesi ile güney sınırını sabitlemiştir. En güneyde bulunan ve kronolojik olarak da geç inşa edilen kaleler (Askut, Şelfak, Uronarti, Kumma, Semna-Batı, Semna-Güney), aynı zamanda yapımı en zahmetli olanlardır. Zira bunların bulunduğu bölge hem kayalık, hem de nehir kıyısından epey yüksektedir[51].

Eski Krallık, Aşağı Nübye'deki taş-maden ocaklarını görece barışçı yöntemlerle işletebiliyordu. Ama o zaman Aşağı ve Yukarı Nübye'de Mısır'a engel olabilecek güçte bir yerel iktidar yoktu. Orta Krallık ise, 3. Çağlayan civarında durmaksızın büyüyen Kush Krallığı'nı kendine rakip görüyor, onun Aşağı Nübye'yi ilhak potansiyelini hesaba katarak sınırlarını olabildiğince ilerletmeyi hedefliyordu. I. Senusret ile başlayıp III. Senusret'e kadar uzanan 123 yıl içinde (MÖ. 1962-1839) Asvan-Semna arasında inşa edilen kale sayısı 12-13'tür. Özenli mimariye sahip üslerin güvenliği için masraftan kaçınılmamıştır. Nehir kıyısında kurulan kaleler, düz bir araziye oturdukları için geniş ve dörtgen planlıdırlar. Kayalıklar üzerine inşa edilenlerin planı ise düzensizdir: Yeni bölmelerle genişletilebilen bu yapılar, kuşatma savaşlarına daha dayanıklıdır[52].

[50] Wilkinson 2011, 180.
[51] Spanel 2012, 471.
[52] Shaw 1997, 78.

2a. Orta Krallığın 2. Çağlayan Çevresini Kale-Üslerle Donatmasının Olası Nedenleri: Sınır Güvenliği, Ticareti Denetim Altında Tutmak, Doğal Kaynaklara Ulaşma Kolaylığı

Kalelerin yapılma amacı Mısırologlar arasında sonu gelmez bir tartışmanın konusudur. Bazıları bunların Aşağı Nübye'den Mısır'a mal ve insan akışını denetlemek için kurulduğunu öne sürmektedir; bu yaklaşıma göre, kaleler birer gümrük kapısı / mal geçiş noktası olarak işlev görmüşlerdir. Bazısı da, kale-üslerin varlığını Kerma Krallığı'nın bir tehdit olmasıyla açıklamaktadır. Bu varsayımın dayanağı, Orta Krallık sona erip *2. Ara Dönem* (MÖ. 1750-1540) başladığında üslerin denetiminin Kerma Krallığı'na geçmesi[53] ve kale-yerleşim nüfusunun yabancı krala bağlılık bildirmesidir.

Kalelerin 2. Ara Dönem'de Kush hâkimiyetine girdiği önermesi, yaygın kabul görmekle birlikte, sağlam kanıtlarla desteklenmemektedir. Bir kere, Kush maddi kültürünün Aşağı Nübye'deki varlığı zayıftır. Kush seçkinleri bölgeyi kendilerine bağlamışlarsa da, burayı yerel aktörler (C-Grup halkı ve ülkelerinin siyasal korumasından yoksun kalmış Mısırlı göçmenler) aracılığıyla yönetiyor olmalılardır. Orta Krallık sonlarına doğru kale nüfusunda yapısal bir dönüşüm yaşanmıştı; buralarda geçici sürelerle görev yapan askerlerin bir kısmının yerini, kale-üslere eşleri ve çocuklarıyla birlikte kalıcı biçimde yerleşmek amacıyla gelen siviller almaya başlamıştı. Bu insanların gözünde kaleler gerçek birer yurda dönüştüğü için (artık yakınlarda yerleşimcilere ait mezarlıklar da vardır), bunların yeni yurtlarını terk etmeyip orada kalmayı seçmeleri doğaldır. Bazı araştırmacılara göre, Kush/Kerma kralının kolonilere hükmetmeye başladığın kanıtı, Buhen Kalesi'nde görev yapan Mısırlı seçkinlerin mezar taşlarındaki kayıtlardır. Örneğin Ka adlı yüksek memur, Kush kralının hizmetinde olduğunu beyan etmektedir. Kendini *Buhen komutanı* olarak tanıtan Mısırlı Sepedhor da, mezar taşında, Kush Kralı'nın onuruna Horus tapınağı inşa ettirdiğini belirtir[54].

Mısırologlara Buhen'in *2. Ara Dönem*'de Kush hâkimiyetine girdiğini düşündüren bir başka bulgu, kumtaşından yapılmış küçük (26x30cm) bir steldir. *Stel 691* olarak numaralandırılan eser, Buhen'i kazan ekip tarafından 1959'da bulunmuştur. Stel üzerine resmedilen figürün başında Yukarı Mısır krallarının işareti olan beyaz taç, sol elinde Nübyeli savaşçıların alâmetifarikası yay ve sağ elinde de yakın dövüşte kullanılan topuz vardır. Stel

[53] Spanel 2012, 471.
[54] Smith 2003a, 43; Smith 2003c, 80; Török 1997, 93.

üzerindeki figür, eserin ilk keşfedildiği andan itibaren "Kush Kralı" ile özdeşleştirilmiştir[55]. S. T. Smith, *2. Ara Dönem*'de Kush kralının etkinlik alanının 1. Çağlayan'a kadar uzandığını düşünür ve eski sınır Abu/Elefantin'e kadarki bütün kalelerin Kush denetimine girdiğine inanır. Buna göre, Orta Krallık sonlarında Kermalı diplomatlarla ve tacirlerle barışçı ilişkiler kuran Mısırlı yerleşimciler, Orta Krallığın çözüldüğü bir ortamda işbirliğini sürdürmenin yararına inanmış; Kerma seçkinleri de, okuma-yazma bilen ve Mısır'la iletişimde zorlanmayan bu insanları yerlerinde tutup onların bölgeler-arası ticarette *aracı* olmalarını istemişlerdir[56]. Hafsaas-Tsakos, bu yargının 2. Çağlayan kaleleri için doğru olabileceğini düşünür (herhalde Stel 691 ile onu destekler mahiyette bir başka stelin bulunduğu Buhen de bunlara dâhildir), ama 1.-2. çağlayanlar arasındaki kalelerde Kerma Kralı'nın değil yerli C-Grup (Aşağı Nübye) şeflerinin sözünün geçtiğini öne sürer[57].

2. Ara Dönem'de kalelerin Kush/Kerma kralının eline geçip geçmediği sorusunun yanıtı önemlidir; zira *askerler* ile Orta Krallığın son dönemlerinde bunların bir kısmının yerini alan *kalıcı yerleşimciler*in toplam sayısı binlerle ifade edilmektedir. Mısırologların tahmini, her kalede ortalama 500, dolayısıyla Elefantin ve Biga'dan sonraki 15 kalede toplam 7500 Mısırlının ikamet ettiği yönündedir. B. B. Williams, 2,5 milyonluk Orta Krallık nüfusunun % 1'inin silâh altına alındığını, yani düzenli ordunun 25000 kişiden oluştuğunu varsayar. Bu iki sayı birlikle alındığında, Nübye'de konuşlandırılan Mısır askerî gücünün büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Düzenli ordu zaten çok masraflı bir kurumdur, bunun üstüne evlerinden uzakta dönüşümlü olarak görev yapan askerlere (barış zamanlarında) sürekli barınak-yiyecek sağlamak daha da külfetli bir işin altına girmek demektir[58].

Kalelerin gördüğü işlevi kapsamlı biçimde tarif etmeyi zorlaştıran diğer sorun, bu korunaklı askeri-ticari üslerin (kolonilerin) sıkça saldırıya uğramamış olmasıdır. Yukarı Mısır'ın Beni Hasan bölgesinde keşfedilen I. Senusret devrine ait bir resimde Orta Krallık kalelerinden birinin kuşatıldığına tanık oluruz[59]. Ancak bu resim, kale-üslere yönelik saldırının yegâne örneğidir, başka hiçbir resmi belgede kalelerin kuşatıldığa dair kanıta rastlanmaz. Öte yandan, Kerma Krallığı çoğu araştırmacının öne sürdüğü gibi

[55] Knoblauch 2012, 85.
[56] Smith 2003b, 63-64, 66.
[57] Hafsaas-Tsakos 2010, 393.
[58] Williams 1999, 438.
[59] Williams 1999, 438.

Mısır devleti için potansiyel bir tehdit ise ve kaleler her şeyden önce bu tehdidi savuşturmak niyetiyle inşa edildilerse, bu tip icraatların Kerma'yı durdurmaya yetmeyeceği bilinmelidir. Zira Mısır'a akın düzenlemek isteyen güneyli bir gücün nehri ya da kıyıları kullanmadan çölü aşması ve 17 kaledeki birliklerin hiçbirine görünmeden Mısır topraklarına ulaşması mümkündür[60]. Gerçekten, Eski Krallık sonlarında (MÖ. 2280-2270) Aşağı ve Yukarı Nübye'ye 4 ticari sefer düzenleyen Mısır valisi Harkhuf'un bunların bazısında güvenlik kaygısıyla Nil kıyılarından kaçındığını, kafilesini çöllerden/vahalardan götürdüğünü biliyoruz[61].

Kalelerin öncelikli amacının Aşağı Nübye'yi güvenli bölge haline getirip yerliler (C-Grup halkı) üzerinde sürekli denetim kurmak olduğu da sıkça dile getirilen bir varsayımdır. Askeri mesajlardan (papirüslerden) anlıyoruz ki kale komutanları çevreyi kolaçan etmeleri için devriyeler görevlendirmiş; onların gözlemlerinden hareketle kale yakınlarındaki gelişmeler hususunda raporlar hazırlamış; gerekli gördükleri hallerde de, büyük kalelere ve Orta Krallığın merkezi Teb'e edindikleri bilgileri ayrıntılı olarak aktarmışlardır. Yarı-yerleşik (C-Grup) ve göçebe (Mecay) topluluklardan oluşan çevre halkı, sınırlı nüfusuna karşın, Mısır'ın Nübye'deki varlığına direnmiş ve gerilla-tipi baskınlarla Orta Krallık birliklerinin huzurunu bozmaya çalışmış olmalıdır. Mısırlı seçkinler, ani baskınlardan kaçınmak ve ticari yollar ile maden/taş ocaklarının güvenliğini tesis etmek için bölgede belli aralıklarla askeri üsler kurmanın gereğine inanmış olabilirler. Mısır'ın büyüklüğünün delili olan yapılar, kıyılarda, Doğu Çölü'nde ve 2. Çağlayan'ın güneyinde yaşayan yerlileri korkutan (*caydırıcı* gücü yüksek) eserlerdir. Bu kaleler sayesinde, maden zengini bölgeler ile uzun-mesafeli ticarette "aracı" konumda bulunan güneydeki Kerma ülkesine askeri ve ticari sefer düzenlemek de kolaylaşmıştır[62]. Güvenlik ve ticaret aynı bütünün parçaları olarak ele alındığında, kalelerin birbirini tamamlayan amaçlara hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Kaleler ilk bakışta askeri nedenlerle inşa edilmiş bile olsalar, nihai hedef ticaretin ve maden/taş ocaklarının güvenliğini sağlamaktır. İşte bu yüzden, Aşağı ve Yukarı Nübye (Wawat ve Kush) yönündeki seferler ara verilmeden III. Senusret devrinde de

[60] Fields 2007, 54.
[61] Cline ve Rubalcaba 2005, 18, 20.
[62] Fields 2007, 54, 56.

sürdürülmüştür. Kaleler tek başlarına Aşağı Nübye'yi ticari açıdan *güvenli bölge* haline getirmeye yetselerdi herhalde bu seferlere ihtiyaç duyulmazdı.

2b. Semna Steli (MÖ. 1862) ve Orta Krallığın Genişlemesi: İlhak Edilen Wawat, Mısır İdeolojik Evreni'nde Hala *Yabancı ve Tabi Ülke*

III. Senusret'e hizmet eden komutanların bıraktıkları otobiyografik mezar yazıtlarında Nübye seferlerine dair bilgiler verilir. Bu kayıtlar arasında öne çıkanlardan biri Sebek-khu'ya, diğeri İbia'ya aittir. Bunlarda, kralın yabancı toprakların asi şeflerini hizaya getirdiği ve başarılarını buralara diktiği anıtlarla belgelediği anlatılır. Semna kalesindeki *zafer/sınır steli* de bunlardan biridir ve 4. seferin sonucunu bildirmek için yapılmıştır[63]. Semna Steli'nde savaşçı bir dil kullanılır, fetih arzusu övülür, Eski Krallığın ticari/barışçı Nübye seferleri eleştirilir. Aşağı Nübyeli direnişçilere layık görülen *asi* sıfatı ise, bu toprakların "Mısır'ın egemenlik bölgesi" olarak tanımlandığını kanıtlar.

"*Ülkemin sınırını atalarımınkinden daha ileri (güneye) taşıdım,*
Aldığım mirası eksiltmedim, tersine yenilerini ekleyip çoğalttım.
Ben planlarını eyleme döken bir kralım,
Kalbinin istediğini silahıyla alan bir kral.
Fetih arzusuyla yanan bir hükümdar sabırsız ve çevik olmalı,
Uyuşuk ve miskin değil.
İtaatkâr tebaasına merhametli olmalı,
Saldırgan, asiye karşı da merhametsiz ve tavizsiz.
Sınırı korumanın yolu atılganlıktır, geri çekilmek ise alçaklara yakışır,
Sınır hattını terk eden, 'ödlek' sıfatından fazlasını hak edemez"[64].

Kralın en az 5 Nübye seferine önderlik ettiği bilinmektedir. Bunlar onun 6, 8, 10, 16 ve 19. taht yıllarına ait olanlardır (MÖ. 1872, 1870, 1868, 1862, 1859). Kayıtlara bakılırsa, hemen bütün seferler kanlı savaşlarla sonuçlanmıştır: Yerli erkekler öldürülmüş, kadınlar ve çocuklar köleleştirilip Mısır'a götürülmüş, ekinler yakılmış, kuyular zehirlenerek kullanılmaz hale getirilmiştir. Ancak Mısır devleti, otoriteye itaat etmedikleri gerekçesiyle cezalandırdığı yerlilerle er-geç uzlaşması gerektiğinin farkındadır; onların

[63] Hamblin 2006, 403.
[64] Lichtheim 1975, 119.

rızası/katılımı olmadan taş ve maden ocaklarını işletmek ve ticari faaliyetleri sürdürmek mümkün değildir[65].

Günümüze ulaşamamış ya da henüz bulunamamış kayıtlar da hesaba katıldığında, Mısır'ın en güçlü olduğu çağda bile Wawat'ı kendine bağlamak için 3 yılda bir bizzat kral yönetiminde sefer düzenlediği ortaya çıkar. Yerliler, 12. Hanedan yayılmacılığına karşı sürekli direniş göstermişlerdir. Orta Krallık işte bu yüzden güneye güçlü ordular göndermiş ve iki sefer arasına mesafe girmemesi için çabalamıştır. Ancak itaat hep geçicidir. Mısır ordusu Nübye'den çekildiğinde veyahut devletin oradaki varlığının zayıfladığı hissedildiğinde, direniş kaldığı yerden başlayabilmektedir[66]. Kralın 19. yılda (MÖ. 1859) gerçekleştirdiği 5. büyük sefere ait kayıtlarda *sefil/tiksinç* Kush ülkesine kadar gidildiği belirtilir. O halde seferlerin tek hedefi, nüfusu sınırlı ve siyaseten parçalanmış olduğu için büyük tehdit oluşturmayan Aşağı Nübye değil aynı zamanda Yukarı Nübye'dir (Kush-Kerma).

Mısır, güneyde gücü durmaksızın artan Kush Krallığı'nı tehdit olarak görürken, "şeflik"ten "devlet"e doğru yol alan Kerma seçkinleri de Mısır yayılmacılığına çare bulmaya çalışmaktadır. Mısır kralları ülkelerinin güvenliği için Aşağı Nübye'de sağlam ve yüksek kaleler inşa ederken; Kermalılar da kendilerini surlarla savunmuşlardır. Kerma'nın Mısır açısından reel bir tehdit olduğunun göstergesi, Kush Krallığı'nın *2. Ara Dönem*'de Aşağı Nübye'ye girmesi ve hatta Mısır topraklarını bile işgal etmesidir[67]. III. Senusret'in bazı seferlerinin başarısızlıkla sonuçlanması da Kerma'nın kolay lokma olmadığının bir başka kanıtıdır. Örneğin kralın 19. yılda (MÖ. 1859) düzenlediği sefer planlanandan uzun sürmüş; Nil'in su seviyesi aşırı ölçüde azaldığı ve bu durum ulaşımda büyük sorunlar yaratacağı için alelacele Mısır'a geri dönülmüştür[68].

Mısır seferlerinin yalnızca güneye (Nübye'ye) yapıldığı sanılmamalıdır. Sebek-khu, kralının Delta'nın doğusuna da sefer düzenlediğini, orada Asyalılar ile savaştığını aktarır[69]. Demek ki belli aralıklarla yinelenen Nübye ve Levant (Asya) seferleri bazı kralların öncelik verdiği istisnai bir icraat değil, kurumsal bir devlet politikasıdır. Dedesi II. Amenemhat gibi, III. Senusret de, Asya'daki ekonomik/siyasal çıkarlarını korumak için Doğu

[65] Callender 2003, 154.
[66] Hamblin 2006, 404.
[67] Hamblin 2006, 405.
[68] Callender 2003, 155.
[69] Hamblin 2006, 406.

Akdeniz kıyılarını sürekli gözetim altında tutmuştur[70]. Gençliğinde II. Senusret'e olgun yaşlarında ise III. Senusret'e hizmet eden Khnumhotep'in mezar yazıtlarından, III. Senusret'in Lübnan kent-devletleri arasındaki anlaşmazlıklara da karıştığını ve bölgede siyasal etkinlik kurmak için yerel çatışmalardan yararlandığını öğreniyoruz. Mısır'ın *Eski Krallık*tan beri kaliteli kereste (sedir) ithal ettiği Lübnan'da Biblos ve Ullaza kentleri savaşa tutuşmuş, sorunlarını kendi başlarına çözemeyince de Mısırlıların müdahalesine zemin hazırlamışlardır. Anlaşılan, savaşı sona erdiren kişi, bölgeye birliklerini gönderen Mısır kralıdır. Biblos, bu olayın ardından tedricen Mısır'ın *vassal*ı haline gelmiş olmalıdır; zira mezar kayıtlarında Biblos kentinin yöneticisinden "kral" (*malku*) olarak söz edildiği halde, sonraki yıllara ait belgelerde unvan küçülmüş ve Biblos hâkimi (herhalde Mısır'ın üstünlüğünü kabul ettiğini belirtmek üzere) mütevazı "şef" (vali) unvanını yeterli görmüştür[71].

Orta Krallık kayıtlarında, Mısırlı-olmayan topluluklara dair bilgi verilirken genelde aşağılayıcı sıfatlar kullanılır. Kralın ağzından aktarılan sefer anlatılarının dili de aynıdır:

"*Yerliler gerçekten de saygıyı hak eden insanlar değiller,*

Sefil, tiksinti verici, alçak yaratıklar hepsi.

Haklarında anlatılanların hiçbiri yalan değil, kendi gözlerimle gördüm bunu"[72].

III. Senusret, aynı kayıtta (*Semna Steli*: MÖ. 1862) Orta Krallık sınırlarını Semna'ya kadar genişlettiğini ve Mısırlılara nazaran aşağı bir halk olan "yasa tanımaz" Wawat+Kush halkını şiddetli biçimde cezalandırdığını söylemektedir. Öyleyse kralın ve genel olarak Mısır seçkinlerinin gözünde Nübye hem *Mısır'ın parçası* hem de ona dışsal *yabancı bir ülke*dir. Mısır yönetsel sisteminde, "toprak" hep iki kısım (Aşağı ve Yukarı Mısır: *İki Ülke*) olarak tarif edilir. III. Senusret'in tasarladığı yeni yönetim anlayışı ise, Elefantin ile Semna arasındaki bölgeyi *üçüncü idari birim* haline getirir ve önceki iki parçaya eklemler[73]."İki Ülke" şimdi "Üç Ülke" mi olmuştur? Eğer öyle ise, Orta Krallık yönetimi bu üç parçayı *eşit* mi görmektedir? Yoksa modern kolonyalizmde "Cezayir'in Fransa ya da Hindistan'ın İngiltere

[70] Callender 2003, 155.
[71] Allen 2008, 37.
[72] Lichtheim 1975, 119.
[73] Hamblin 2006, 405.

olamaması" hali Nübye-Mısır örneği için de geçerli midir? Herhalde doğru önerme ikincisidir: Koloni, (Fransa ve Britanya koloni imparatorluklarındaki gibi) anayurdun uzantısıdır ama asla *çekirdek ülke* ile eşit olamamıştır. Kolonideki yerli halkın da, en azından ilk yüzyıllarda (etnik, dilsel, dinsel ve coğrafi farklar törpüleninceye kadar), *devletin asli tebaası* ile aynı haklara sahip olması ve devlet nezdinde aynı saygıyı görmesi mümkün değildir.

III. Amenemhat (MÖ. 1839-1794), hemen her açıdan selefinin eserini tamamlayan ve onunla birlikte Orta Krallığın en parlak çağını yaratan kraldır. İki hükümdarın tahtta kaldıkları 80 yıl boyunca Mısır mimarisi, sanatı ve ticareti muazzam bir ilerleme kaydetmiştir. III. Amenemhat, Feyyum Vahası'nda yeni sulama kanalları açarak tarımsal verimliliği artırmış, sınır bölgelerindeki maden arama çalışmalarına yaygınlık kazandırmış, Semna (sınır) kalesini mimari eklemelerle güçlendirmiş ve diğer kale-üsleri genişletmiştir. Bu dönemde, Sina ocaklarının sağlıklı işlemesi için *daimi çalışma kampları* kurulmuş, buradan Mısır'a akan firuze ile bakırın miktarı artırılmış; modern Kahire yakınlarındaki Tura kireçtaşı ocağı ile Hammamat (Doğu Çölü) ve el-Hudi (1. Çağlayan) vadilerindeki taş/maden ocakları da eskisinden daha etkin hale getirilmiştir[74].

Kayıtlardan Sina'daki kampların yerli kavimlerin yağma akınlarına maruz kaldığı ve Orta Krallığın sorunu çözmek için buralardaki askeri birlikleri güçlendirmeye çalıştığı anlaşılıyor. Ne ki Nübye'deki programın aksine Sina'da sürekli askeri işgal ve ilhak stratejisi uygulanmamıştır. Herhalde Sina ocaklarını güvenli biçimde işletebilmek için bulunan yöntem, maden/taş işçilerinin düzenli aralıklarla bölgeye gönderilmesi ve bunların askeri birliklerle korunmasıydı. Güvenlik sorunu kuşkusuz Sina'ya giden ekiplerin kalabalık olmasının temel nedeniydi. Nitekim kralın 2. taht yılında Sina'da bakır ve malakit (bakırtaşı) çıkarmakla görevlendirilenlerin sayısı 734'tür. Bu tip yolculuklar zahmetli olur. Örneğin sözü geçen (ya da o seferle bağlantılı bir başka) ekip, önce Mısır'dan karayolu ile Kızıldeniz kıyılarına, oradan da gemilerle Sina'ya gitmiş; sonra yine karayolunu kullanarak Mağara Vadisi'ndeki firuze ocaklarına ulaşmıştır. Amenemhat devrine ait kayıtların biri de, Hammamat Vadisi'ne (Doğu Çölü'ne) 2000 kişilik kalabalık bir madenci ekibi gönderildiğini nakleder[75].

[74] Callender 2003, 156-157.
[75] Hamblin 2006, 408-409.

III. Amenemhat'ın Semna (sınır) kalesini onarıp genişletmesi, Mısır devletinin Kush-Kerma Krallığı'nı hala potansiyel bir tehdit olarak gördüğünü kanıtlar. Ancak genel itibariyle barış ve refah ikliminin hâkim olduğu bir dönemde, Kush ülkesine yalnızca iki sefer düzenlenmiştir. Kral, anlaşılan Aşağı Nübye'nin güvenli bölge haline gelmesini yeterli görmekte ve Kerma'ya karşı yayılmacı/fetihçi bir program uygulamayı gereksiz bulmaktadır: Mısır ile Kush arasındaki mevcut denge, maden arama seferlerinin ve ticari faaliyetlerin sıkıntısız yürütülmesi için yeterlidir[76].

MÖ. 19. yüzyıl sonlarında Orta Krallığı sıkıntıya düşüren gelişmeler de yaşanmıştır. Bunlardan biri, Nil debisinin (dolayısıyla tarlalara bereket/alüvyon getiren taşkınların) düzensizliğidir. Çiftçi için, tarlaların uzun süre su altında kalması gibi, taşkının ovalardan hemen çekilmesi de büyük sorundur. Sonuçları uzun vadede alınacak olan bir başka gelişme, Asyalı yarı-göçebe kavimlerin yurtlarını terk edip "kalıcı yerleşimler kurmak amacıyla" Delta'ya akmalarıdır[77]. Gelenler işgalci değildir; ama 12. Hanedan'ın miadını doldurduğu ve merkezi otoritenin zayıflama emareleri gösterdiği bir dönemde, kudretli önderler etrafında toplanan bu insanların başlarına buyruk hareket etmelerini ve özerk yönetimler kurmalarını engellemek de çok zordur.

Selefinin uzun iktidarı nedeniyle tahta geç yaşta çıkan IV. Amenemhat'ın orada yalnızca 9 yıl kaldığını biliyoruz (MÖ. 1795-1786). Onu Mısır tarihinin ilk kadın hükümdarı Sobekneferu (MÖ. 1786-1782) takip eder. Bunlar, 12. Hanedan'ın son krallarıdırlar. 13. Hanedan'ın (MÖ. 1782-1650) en belirgin özelliği ise, kralların tahttaki ortalama ömürlerinin 2 yıl olmasıdır: Taç, Hanedan'ın ilk 50 yılında 25 kez el değiştirir. Ama bu 50 yılın büyük kriz yaşanmadan istikrar içinde geçtiği belirtilmelidir. Herhalde bunun nedeni, III. Senusret ile III. Amenemhat'ın eseri olan merkeziyetçi devlet modelinin güçlü bürokratlar tarafından kesintisiz sürdürülmesidir. Ama sistem MÖ. 18. yüzyıl sonlarında işleyemez hale gelecek; güneyde hep korkulan Kush/Kerma Krallığı Aşağı Nübye'ye doğru ilerleyecek; kuzeydoğu sınırını aşarak barışçı yöntemlerle (Mısır devletinin rızası ile) Delta'ya yerleşen Asyalı kavimler ise, kraliyet otoritesinin zayıflamasını fırsat bilip Aşağı Mısır'da kendi hanedanlarını kuracaklardır[78].

[76] Hamblin 2006, 409.
[77] Callender 2003, 157.
[78] Spanel 2012, 472-473; Callender 2003, 158-161; Morkot 2005, 111-112; Willems 2010, 98-99.

3. Orta Krallık Kaleleri: Planları, Nüfusları, Yüzölçümleri, İşlevleri, Yerlilerle İletişimleri

Eski Krallık da güvenlik amacıyla sınır bölgelerine surlar ve kaleler inşa ettirmişti ama bunların sayısı fazla değildi. Bu tip kalelerin ilk örneği, güney sınırında Abu Adası üzerinde yapılmıştı. Tarihi 1. Hanedan devrine (MÖ. 3100-2900) dek giden Abu Kalesi dörtgen planlıydı. MÖ. 22. yüzyılda kireçtaşı ile inşa edilen (Sina'nın güneyindeki) Ras Budran Kalesi ise, yuvarlak planlıdır[79]. Eski Krallık kalelerinden biri de, (Libyalı göçebe kavimlerin yurdu ve Kuzeydoğu Afrika ticaret ağlarının önemli halkası) Batı Çölü'nde, Dakhla Vahası'nda bulunur. Mısır krallarının MÖ. 2600-2560 civarında Dakhla Vahası'na seferler düzenlediklerini, vahanın doğu ucunda (Nil'e bakan bölümünde: bugün Ayn Asil kentinin olduğu yerde) bir yönetim merkezi kurdurup birimin başına vali atadıklarını biliyoruz. 40 hektarlık Eski Krallık yerleşimi surlarla korunuyordu, yalnızca valinin sarayı bile 20 000 m^2'den büyüktü. Kasaba duvarlarının dışında çömlek atölyeleri vardı, burada imal edilen kapların fırınlanması için 24 adet çömlek fırını yapılmıştı. Kentin 800 m. batısındaki mezarlığın göze çarpan yapıları ise, kerpiç ile yükseltilen *mastaba*lardı (seçkinlere ait anıt-mezarlar). Bütün bu veriler dikkate alındığında, Ayn Asil mevkiinde kurulan Eski Krallık yerleşimini bir tür *Mısır kolonisi* olarak tanımlamak mümkündür[80]. Zira klasik Mısır devlet ideolojisinde *İki Ülke* yalnızca *Delta ve Vadi*'den, yani 1. Çağlayan ile Akdeniz arasındaki Nil kıyılarından ibarettir. Nil'in doğusu ve batısı çöllüktür, vahalara ulaşmak için çölü aşmak gerekir. Üstelik Dakhla Vahası, Kharga Vahası'nın da ötesindedir. Nil'den bu kadar uzak (klasik Mısır ülkesinin dışında) olan ama ticarette stratejik rol üstlenen bir vahanın Mısır evrenine katılması ancak buraya göçmen göndermekle mümkündü. Kısacası, Mısır yayılmacılığı güneyden (Nübye'den) epey önce batıdan (vahalardan) başlamıştı.

Nübye'deki Mısır kalelerinin özelliği, bunların Orta Çağ Avrupası'nda inşa edilenler kadar sağlam ve geniş olmalarıdır. Bazı kalelerin duvarları da, yağmurun ve rüzgârın yıkıcı etkilerini bertaraf etmek için özenle sıvanmıştır[81]. 2. Çağlayan kolonilerinin pek çok ortak özelliği vardır. İlk olarak, bütün kale-

[79] Vogel 2010, 6-7.
[80] Bard 2015, 174-175.
[81] Vogel 2010, 17-18.

üsler kalın duvarlarla çevrilmiş; kerpiç ile örülen bu surlar, ana malzemesi halfa otu ya da kamış olan hasırlarla desteklenmiştir[82]. Biri (Kumma) hariç bütün koloni-yerleşimler, nehrin batı kıyısına ya da nehir üzerindeki adaların batıya bakan tarafına inşa edilmiştir. Bugün de karayolunu takip eden kervanlar aynı kıyıyı kullanırlar. Herhalde bu seçim bilinçli idi ve nedeni de özellikle Nil'in doğu kıyılarında yerleşimler kuran çiftçi-otlatıcılar ile Doğu Çölü'nde yaşayan göçebelerin olası akınlarından korunmaktı.

Biri (2. Çağlayan'ın kuzeyindeki Buhen) hariç bütün kaleler, nehirde akışın aşırı hızlandığı hareketli noktalarda bulunur. Kalelerin bu konumu, nehir ticaretinin işleyişiyle de bağlantılı olabilir. Akıntı çok hızlandığında kayıkları yedekte çekmek gerekir. Akıntı bölgelerinde yükün boşaltılıp başka bir taşıta aktarılması için küçük üslere ihtiyaç duyulur. 2. Çağlayan'da akıntı öyle hızlıdır ki (adalar ve kayalıklar nedeniyle) buradan kayıkla geçmek risklidir; Kayıkları akıntının yoğunlaştığı hattan değil, karadan (kızakla çekerek) ilerletmek daha mantıklıdır. Gerçekten, 2. Çağlayan hizasındaki Mirgissa Kalesi civarında, kayıkların kızakla çekilmesine olanak veren 2,5 km.'lik bir yol keşfedilmiştir. Kayık omurgasının ve taşıtı kaydırmak için yolu çamurla kaplayan işçilerin bıraktığı izler, Mirgissa'nın ticari açıdan önemli bir geçiş noktası olduğunu kanıtlar. Buhen'in ayrıksı konumu, büyük olasılıkla, onun yukarıdan küçük kayıklarla gelen malların birleştiği ve daha büyük taşıtlara aktarıldığı bir *toplanma merkezi* olmasından kaynaklanmaktadır. Buhen, diğer kale-üslerde rastlanmayan çarpıcı bir özelliğe daha sahiptir. Üs kayalıklar üzerine kurulduğu ve nehre açılan iki küçük giriş "liman" işlevi gördüğü için, büyük taşıtların buraya yanaşıp yük alması diğerlerine nazaran çok kolaydır[83].

Abu ile (onun biraz güneyine düşen) Biga/Senmet adalarındaki kaleler ve surlar, 12. Hanedan'dan daha eskidir. Bu hanedanın eseri olan ilk kaleler, altın rezervleriyle ünlü Allaqi Vadisi girişinde (nehrin hem batı hem doğu kıyısında) inşa edilen İkkur ve Kuban kaleleridir. I. Senusret devri (MÖ. 1962-1926) ve sonrasında Nübye altınının çıkarılıp Mısır'a götürülmesi bu kale-üsler sayesinde mümkün olmuştur[84].

Bunların güneyindeki (1. Çağlayan'dan 230 km uzakta) Aniba Kalesi, stratejik açıdan önemli bir mevkide değildir. Kalenin özelliği, Aşağı

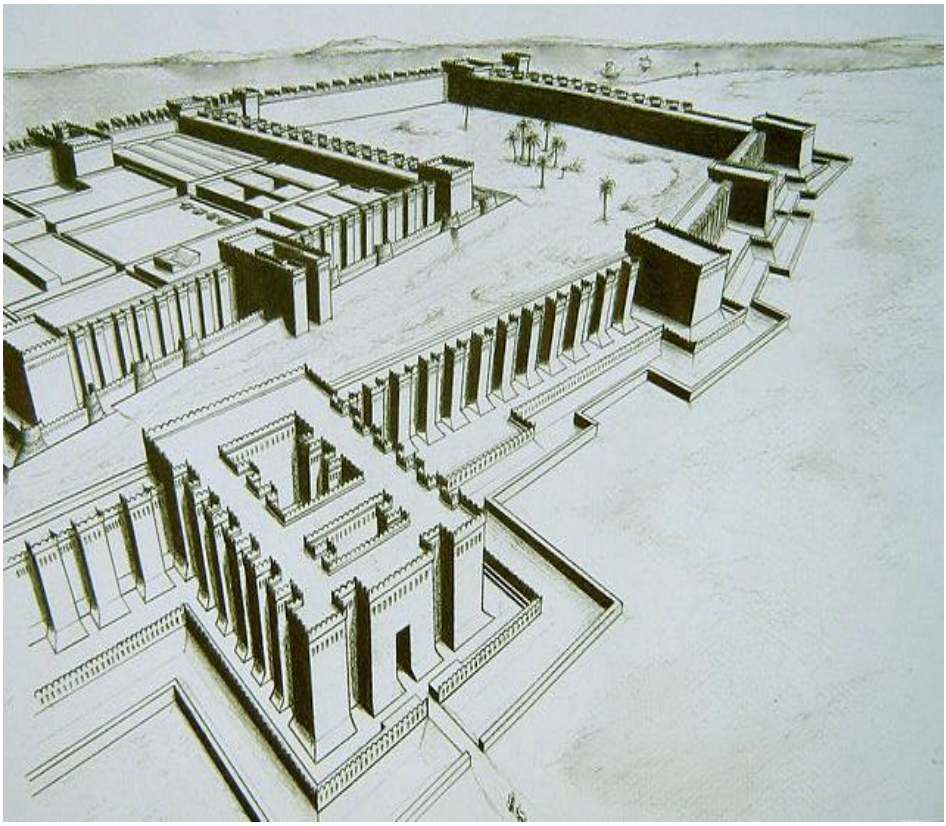
[82] Graves 2010, 17.
[83] Adams 1984, 47.
[84] Klemm ve Klemm 2013, 294.

Nübye'nin bereketli tarım arazilerine yakın oluşudur. Yine I. Senusret devrinde kurulduğu sanılan bu üs, *Mısır Yeni Krallığı*'nın en önemli yönetsel merkezlerinden birine dönüşecektir[85]. Bereketli bir ova üzerinde bulunduğu için, Aniba yakınlarında çok sayıda *C-Grup yerleşimi* vardır[86]. O halde kalede ikamet eden Mısırlıların yerlilerle yakın ilişkiler kurmuş olmaları muhtemeldir. Aniba kazılarında 7 yapı katı saptanmıştır. Buna göre, 1 hektardan daha küçük (67 x 116 m = 7772 m^2) bir liman yerleşimi olarak kurulan üs zamanla genişlemiş, *Yeni Krallık* devrinde 8 hektar büyüklüğe erişmiştir[87].

3a. Aşağı Nübye'deki Mısır Kalelerinin En Eskisi ve Büyüğü: Buhen

Orta Krallık kale-üslerinin en eskisi ve büyüğü Buhen'dir. Burada *Eski Krallık* devrinden (MÖ. 2700-2200) beri Mısırlı göçmenlerin ikamet ettiği bilinmektedir. Herhalde Mısırlılara önce *ticari üs* olarak hizmet veren yerleşim, daha sonra bölgedeki bakır ocaklarının işletilmesini kolaylaştırmak için iskan edilmişti[88]. Buhen, *1. Ara Dönem*'in yarattığı siyasi kriz ortamında boşaltıldıysa bile, I. Senusret'in 5. taht yılından (MÖ. 1957) itibaren kale ve sur inşaatlarıyla tahkim edilmiş; eskisinden çok daha stratejik bir konuma gelmiştir. Buradaki Mısır kolonileşmesi Eski Krallık başlarına kadar uzansa da, kale-üsse son halini *Orta Krallık* (MÖ. 20-19. yüzyıl) hükümdarlarının verdiği kesindir. Dörtgen planlı Buhen iç-kalesinin genişliği 2 hektardan fazladır (150 x 138 m). Kaleyi çeviren dış duvarlar ise, 9 hektarlık bir alanı (450 x 200 m) korumaktadır. Duvarların kalınlığı 5, yükseklikleri 10-14 metredir. Duvarın hemen dışındaki hendeğin genişliği 6, derinliği de 3 metre tutar[89]. Buhen surlarının 3 girişi vardır. Batı çölüne bakan ana giriş, masif payandalarla desteklenmiştir; makaralı olup açılıp kapanabilen giriş köprüsü ise, suru çevreleyen hendeğin üzerine uzanır. Diğer iki giriş daha küçüktür; bunlar, kalenin kıyıya bakan ve liman olarak işlev gören kenarında bulunurlar. Kale, nehir kıyısındadır, düz bir araziye inşa edildiği için de coğrafi açıdan korunaklı değildir; üssün güvenliği bu yüzden hendekle pekiştirilmiştir[90].

[85] Morkot 2010, 18.
[86] Williams 2005, 695.
[87] Vogel 2010, 27.
[88] Roy 2011, 278.
[89] Vogel 2010, 28, 30.
[90] Graves 2010, 17.

Şekil 1: Buhen Kalesi… Ana giriş, Batı Çölü'ne açılır. Diğer iki giriş, kalenin Nil nehrine bakan diğer kenarında bulunur; burası liman olarak kullanılmaya uygundur[91].

Buhen duvarlarının inşasında 10 milyon adetten fazla kerpicin kullanıldığı bilinmektedir. Her bir duvarcının günde 50 tuğla ördüğünü düşünsek, kale-sur inşaatlarının 1 yılda bitmesi için 666 ustanın çalışması gerekir[92]. Mimarlar, (konumundan kaynaklanan zaafları aşmak için) kaleyi okçu siperleriyle donatmışlardır. Hendeğin yapılış amacı ise kuşatmalarda başvurulan iki yöntemi boşa çıkarmaktır: 1- tünel kazarak içeri sızma girişimi, 2- temelin oyulması suretiyle duvarın zayıflatılması[93].

[91] Monnier 2010.
[92] Williams 1999, 448.
[93] Bard 2015, 211.

Buhen kale-yerleşimi, çok sayıda askeri barındırabilecek genişliktedir. Kalelerin hepsinde kışla olarak kullanıldığı sanılan yapı grupları bulunmaktadır. Araştırmacılar, yapıların büyüklüğü ve her kalenin kaç askerle korunabileceği sorusundan hareketle, koloni nüfuslarını tahmin etmeye çalışmışlardır. Buhen kazıları, kale Asvan Barajı nedeniyle sular altında kalmadan önce, Britanyalı Mısırolog W. B. Emery başkanlığındaki bir ekibe teslim edilmişti. Kazı başkanı, siperleri ve buralarda konuşlandırılması gereken okçuları dikkate alarak, kalede 804 askerin görev yaptığını öne sürmüştür. Emery, bu sayıya yardımcı birlikler ile subayları da ekleyip (Ona göre, toplamın % 25'ini oluşturmaktaydılar), kale nüfusunu 1005 olarak hesaplamıştır[94]. Sur içinde yerleşimciler için ambarlar ve tapınak inşa edildiği, surun dışında bir mezarlığın bulunduğu hesaba katılırsa, kale nüfusunun Emery'nin tahmininden daha az olmadığı hemen anlaşılır. Hatta S. T. Smith, hesaba 600-800 okçu ve 800 mızrakçı ile başlayarak, Buhen için 2000 sayısında karar kılmıştır[95]. İç-kalenin kuzeybatısındaki komuta merkezinin büyüklüğü (1000 m^2) bile, kalenin *emrinde çok sayıda asker bulunan prestijli bir subay*a emanet edildiğinin kanıtı sayılabilir.

3b. Nil'in 2. Çağlayanı'nı *Güvenli Bölge*ye Dönüştüren, Güney Seferleri İçin Çıkış Noktası Olan, Maden ve Taş Ocaklarına Yakın Kaleler: Kor, Mirgissa, Dabenarti, Askut

Kor Kalesi, Buhen'in 6 km. güneyinde bir ada üzerinde bulunur. Kale, büyük olasılıkla güney seferleri için çıkış noktası ve ana karargah olarak kullanılmıştır[96]. 10 km. güneyde ve 2. Çağlayanın diğer yakasında (Buhen'den sonraki en büyük Orta Krallık kalesi) Mirgissa vardır. Mirgissa'nın kapladığı alan 4 hektardır: Köy büyüklüğündeki üs, Buhen'in yarısı kadardır. Herhalde nüfusu da öyleydi (1000 kişi). Mirgissa, Mısır'ın Kuzeydoğu Afrika ticaretini tekeline alma girişimi açısından stratejik önemdedir. Üssün 1 km. doğusunda inşaatı yarım kalmış küçük bir kale (Dabenarti) daha bulunur[97]. Herhalde bu ikisi, yükleme-indirme yapmanın zor olduğu 2. Çağlayan bölgesinde birbirini tamamlıyordu ya da Dabenarti, Mirgissa savunması zayıfladığında sığınılan ve

[94] Vogel 2010, 47.
[95] Smith 1991b, 130.
[96] Wilkinson 2011, 176.
[97] Shaw 1999, 401.

bu yüzden sürekli asker bulundurulmayan bir kale idi[98]. Orta Krallık kalelerini en iyi bilen yazarlardan S. T. Smith, Dabenarti kalesinin pek kullanılmamış olduğu gerçeğinden hareketle, onun *Orta Krallık*ta değil çok daha sonraları inşa edilmiş olabileceğini hatırlatır[99].

Semna-Batı Kalesi'nde keşfedilen, III. Senusret'in 8. taht yılına ait küçük bir stel (16. yılda Semna ve Uronarti'ye dikilen *zafer/sınır steli* ile karışmasın), Kush'tan gelip sınırı aşmak isteyen Nübyelileri sert bir dille uyarır: Nehirden ya da hayvan otlatmak amacıyla karadan sınırı geçmek kesinlikle yasaktır. Mısır'ın hâkimiyet bölgesine giriş izni olanlar, tacirler ve elçilerdir. Bunların geçiş hakkı Mirgissa'ya kadardır; diğer yabancı gemilerin 2. Çağlayan'ı koruyan bu kaleyi aşmasına izin verilmez[100]. Mirgissa-Semna kıyı şeridinin uzunluğu 40 km. olduğuna göre, bu karar Kermalı tacirlerin 2. Çağlayan'daki hareket alanlarını daraltmıştır. *8. yıl steli* (MÖ. 1870), Mirgissa'nın Mısır-Nübye ticaretindeki merkezi rolünün kanıtı olarak değerlendirilebilir. Zira kayıttan çıkan sonuç, *bölgesel mal akışının kurumsal denetiminin yoğunlaştığı üs*sün Mirgissa olduğudur. S. T. Smith, 2. Çağlayan kalelerinde bulunan mühürlü objeler ve mektuplaşmalardan hareketle Mirgissa ile Buhen'in bölge ticaretinde çok farklı işlevler gördüklerini ortaya koymuştur. Mirgissa, doğrudan Mısır merkezî yönetimine bağlı olup resmi prosedürleri uygulayan bir *kumanda merkezi*; Buhen ise, devlet-dışı aktörlerin de işleyişine katıldığı gerçek bir *ticari merkez*dir[101].

Mirgissa'nın askeri-yönetsel önemi, buradan yakın çevreye sıkça devriye gönderilmesinden de anlaşılır. Kermalı tacirlerin mallarını çıkarabilecekleri son nokta olan Mirgissa Kalesi, 2. Çağlayan'ın kıyı ahalisi (yarı-yerleşik C-Grup toplumu) ve Doğu Çölü'nde *mobil* bir yaşam sürdüren göçebe Mecaylarla temas halindedir. III. Amenemhat devrine (MÖ. 1839-1794) ait raporların birinde, devriye gezen askerlerin kale yakınlarında bir Mecay grubu ile karşılaşıp onları sorguya çektikleri nakledilir. Göçebelere nereli oldukları sorulmuş, onlar da İbhet'ten (200 km uzaktan) geldiklerini belirtmişlerdir[102]. Doğu kıyıları ile Doğu çölünü denetlemenin zorluğuna işaret eden bu anekdot, devriyelerin Aşağı ve Yukarı Nübye'de yaşayan 3 toplumla da iletişim halinde olduklarını gösterir. Aynı belgeden devriye ekibinde

[98] Morkot 2010, 72.
[99] Smith 1991b, 123.
[100] Vogel 2010, 35.
[101] Smith 1990, 203, 210.
[102] Liszka 2011, 158.

Mecaylı savaşçıların da yer aldığını öğreniriz: O halde, kale nüfusunun yerlilerle iletişimi sanıldığından daha girifttir, Mecaylar kendi soydaşlarına ve yakın akrabaları "C-Grup" ahalisine karşı paralı asker olarak kullanılmışlardır.

Mirgissa ile Semna'nın tam ortasında bulunan Askut (ilkiyle arasındaki mesafe 19, ikincisiyle 22 km'dir), Orta Krallık kalelerinin en küçüklerindendir. Kıyıda değil adada kurulan Askut Kalesi'nin ayırt edici özelliği, yiyecek depolama kapasitesi çok büyük olan ambarıdır. Surlarla korunan koloni-üssün % 22'si ambar alanıdır (1632 m^3). Ambar tam dolu olduğunda, buradaki yiyecek bir yılda 3300 ila 5600 kişiyi doyurmaya yeter. Genişliği Askut'u kat kat aşan Mirgissa'nın ambarı ise, 4 hektarlık yerleşimin % 2'sine denk düşer (1064 m^3). Bu oranlar Askut ambarının çevredeki diğer kaleleri de doyurduğunu ve/veya güneye sefere çıkan birliklere hizmet verdiğini kanıtlar[103]. Askut'un bir diğer özelliği, burada altın yıkama havuzlarının bulunması ve yıkama işinin mahkûmlara gördürülmesidir. *Askut çalışma kampı*na konanların "cezalandırma seferleri" sonucunda esir edilen yerliler/Nübyeliler olması muhtemeldir. Askut üzerine pek çok metin kaleme alan Mısırolog S. T. Smith, kale komutanının doğudaki Saras Ovası altın ocaklarından sorumlu olduğunu, oradan çıkan cevherlerin komutanın gözetimi altında "indirgendiği"ni düşünmektedir[104].

3c. Mısır-Kerma Arasındaki Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Askeri Sınır Bölgesinde Kurulan Üsler: Şelfak, Uronarti, Semna-Batı, Kumma ve Semna-Güney

2. Çağlayan kalelerinin en küçüğü Şelfak, Askut'un 9 km güneyindedir. Barınak alanına ve üssü savunmak için gerekli asker miktarına bakılırsa, kale nüfusu 200 ila 400'dür. Üssün Batı Çölü'ne bakan duvarları siperler ve gözlem kuleleri ile donatılmıştır[105]. Payandalı surlarından da anlaşıldığı üzere, Şelfak'ın varlık nedeni daha güneydeki sınır kalelerinin arkasını sağlama almak[106] ve yakın çöllere gönderilen devriyelerle bölgedeki mal ve insan hareketliliğini sıkı sıkıya gözetlemektir[107].

Şelfak'ın güneyindeki (sınırı oluşturan) 4 kale öyle kısa mesafelerle inşa edilmiştir ki bunlar arasında hiçbir iletişim sorunu olamaz. Semna

[103] Graves 2010, 23-24; Smith 1991b, 117.
[104] Smith 1995, 47.
[105] Morkot 2010, 214.
[106] Lobban Jr. 2004, 360.
[107] Wilkinson 2011, 176.

Kalesi'nde barınak işlevi gören pek çok yapı vardır; Mirgissa'nın güneyindeki en kalabalık birlikler burada konuşlandırılmış olmalıdır. Bu birlikleri Kumma ve Semna-Güney'dekilerle birleştiren bir komutan, çatışma halinde karada ya da nehirde sağlam bir savunma hattı oluşturabilir. Eğer karşılaşılan tehdit 3 kale nüfusunun altından kalkabileceğinden büyük ise, o zaman sur içinde kalıp Uronarti'ye mesaj göndermek gerekir. Bu mesaj kuşkusuz oradan Şelfak ve Askut'a, sonra aradaki gözetleme üslerine (Mürşid, Gemai), nihayet Mirgissa'ya ulaşacaktır. Herhalde önceden belirlenmiş görsel işaretlerle bildirilen tehlike mesajının 40 km içindeki 9 kale ve gözetleme üssünün birinden diğerine aktarılması çok da zor olmasa gerektir[108].

Uronarti ve Semna kaleleri kıyıdan yüksekte oldukları için çevrelerine hendek kazılmamıştır ama bunlar yine surlarla korunmaktadır. Uronarti Kalesi, Buhen'in tersine, nehir seviyesinden 67 metre yüksekte kayalık bir tepe üzerine kurulmuştur ve topografya farklılığından dolayı dörtgen değil üçgen planlıdır. 3000 m^2'den (57x114x126m) geniş bir alanı kapsayan Uronarti, çeşitli işlevler gören yapılarla donatılmıştır: asker barınakları, komuta merkezi, dükkânlar, depolar ve atölyeler… Üç odalı olan barınakların duvar kalınlığı 50 cm.'dir[109]. Mısırologlar arasında, Uronarti Kalesi'nin yerel bir komuta merkezi olduğu hususunda yaygın bir kabul vardır. Bunun temel nedeni, kalede büyük emek harcanarak yapılmış bir sarayın bulunmasıdır[110].

Semna, Uronarti, Şelfak ve Mirgissa kalelerinde kullanılan kerpiçlerin aynı boyutta (30 x 10 x 16 cm) olmasına bakılırsa, bunlar yakın tarihlerde ve aynı mimari anlayışla inşa edilmişti[111]. Mimari farklılıklar, topografyadan ve her kalenin farklı işlevler görmesinden kaynaklanmaktadır. Bazılarının (örneğin Mirgissa'nın) önceliği, yerlilerle ticari faaliyetlerin kesintisiz sürdürülmesidir. Yerlilerden sağlanan malların karşılığı, onlara bira-ekmek olarak ödenmiştir. Bazıları (örneğin Askut) geniş bir ambara sahiptir; herhalde burada depolanan yiyecek maddeleri, Yukarı Nübye'ye (Kerma'ya) sefere giden birliklerin besin ihtiyacını karşılıyordu[112].

Uronarti'nin biraz güneyinde, yeni sınırın hattında üç kale daha yükselir: Semna-Batı, Kumma ve Semna-Güney. İki Semna kalesi nehrin batı yakasında, Kumma ise Doğu Çölü'ne bakan yakadadır. İki Semna'nın

[108] Smith 1991b, 128.
[109] Vogel 2010, 31-34.
[110] Williams 1999, 447.
[111] Graves 2010, 19.
[112] Callender 2003, 155.

birbirinden uzaklığı 1,5 km.'dir; kerpiç kalıntılarına bakılarak, *Orta Krallık*ta bunlar arasında kalınlığı 2 metre olan bir sur bulunduğu öne sürülebilir. Bu sur herhalde Batı Çölü'nden gelebilecek tehditleri boşa çıkarmak amacıyla yapılmıştı. Sınırı oluşturan üç kale inşa edilirken ticari hedeflerin de gözetildiğine kuşku yoktur: Sınırda tam denetim kurmak, *düşman* olarak algılanan Kush Krallığı'nın ticari ağlar üzerindeki etkisini kırmak için yapılacak en doğru şeydir[113].

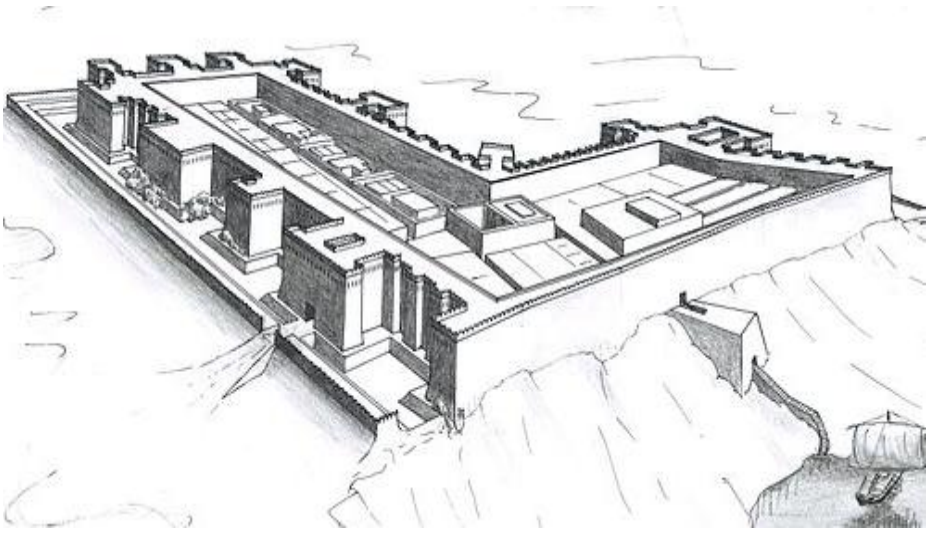
Uronarti'de 200, Semna-Batı'da 400-500, Kumma'da azami 100 askerin görev yaptığı sanılmaktadır[114]. Bunlara Semna-Güney birlikleri de eklendiğinde, sınırın ortalama 1000 askerle korunduğu söylenebilir. Çok yakın mesafelerde inşa edilen 4 kale, *Semna Geçidi* olarak adlandırılan (savunulması diğer coğrafyalara nazaran kolay) bir bölgede bulunur. Nehirden ve kıyıdan her türlü geçiş sıkıca denetlendiği için, burada sağlam bir *gözetleme sistemi* mevcuttur. Papirüse yazılmış olup günümüze ulaşabilen askeri raporlar (*Semna Dispatches*) sayesinde, Mısır askerinin en küçük Nübyeli grupları bile sınırda durdurup sorguladığını biliyoruz. Devriyeye çıkan askerlerin raporları ayrıntılıdır. Bunlar en sıradan bilgileri bile komutanlarından saklamama hususunda tembihlenmiş olmalıdırlar: *Devriyede 32 adam ile 3 eşeğin izine rastladık*[115]. Öyleyse, Semna kaleleri, Mısır'a ticari ve askeri denetim hizmeti veren çok-işlevli yapılar olarak tanımlanabilirler.

Semna-Batı Kalesi'ne ait askeri raporlarda bölgenin ticari canlılığını yansıtan pek çok bölüm vardır. Bunlar sayesinde, yerli (büyük olasılıkla Kerma / 3. Çağlayan civarından gelen) tacirlerin sınır bölgelerinde aktif olduklarını anlıyoruz. Semna Boğazı kuşkusuz ticari açıdan canlıydı ama daha geniş bir pazara (Yukarı Mısır'a) açılan Mirgissa kadar büyük bir ticari merkez değildi. Nil, Semna-Güney Kalesi'nin tam karşısında geniş bir havuz oluşturur, akışını öyle sürdürür. Güneyden mal taşıyan gemiler herhalde burada durduruluyor ve yüklerini boşaltmaları isteniyordu. Mallar büyük olasılıkla bir süre Semna-Güney'de depolanıyor, Mısırlı yetkililerin onayından geçenler güvenli biçimde Semna-Batı ve Uronarti'ye ulaştırılıyordu. Yerliler, Semna Ovası'na kervanlarla gelip Mısırlıların izniyle kuzeye iniyor da

[113] Vogel 2010, 35.
[114] Smith 1991b, 130.
[115] Wilkinson 2011, 177.

olabilirler. Bir diğer senaryo, malların daha aşağıdaki (yani kuzeydeki) Semna-Batı havuzuna taşındıktan sonra Mısır gemilerine yüklenmesidir[116].

Mısır-Nübye ticaretini işler kılmanın birinci koşulu 2. Çağlayan'ı güvenlileştirmektir. Burada su taşıtlarını yedekte çekmek ve akıntı yolculuğa izin vermeyecek kadar hızlı olduğunda karadan (kayığın büyüklüğüne göre el üstünde ya da kızakla kaydırarak) taşımak için sürekli işgücüne ihtiyaç vardır. Kale-üslerde muhtemelen bu ihtiyacı karşılamaya yetecek kadar asker ve sivil vardı. Kaleler, Yukarı Nil'den Mısır'a mal götüren araçlara kıyıdan gelebilecek saldırıları savuşturmak için doğru noktalara inşa edilmişlerdir. Adams, 2. Çağlayan kalelerine dair bütün verileri inceledikten sonra bunların askeri değil ticari güvenlik için yapılmış eserler olduğu sonucuna varır[117].

Şekil 2: III. Senusret devrinde (1878-1839) inşa edilen Semna-Batı Kalesi, L biçimlidir. Nehrin doğu yakasında (tam karşıda) Kumma, 1,5 km. güneyde de nihai sınırı oluşturan Semna-Güney kaleleri vardır. Semna-Batı ve Kumma sayesinde, nehir geçişi sıkıca denetlenir. Semna-Batı ile Semna-Güney arasındaki uzun duvar ise, Batı Çölü'nden gelebilecek tehditleri önlemeye yarar[118].

[116] Smith 1991b, 130-131.
[117] Adams 1984, 47.
[118] http://en.wikipedia.org/wiki/Semna_%28Nubia%29.

Török ise, Adams'ın kalelerin kuruluş amacına dair açıklamalarını tek yönlü ve eksik bulur. Ona göre, kalelerden beklenen, tek başına askeri güvenliği ya da ticari yolların güvenliğini sağlamaları değil, bunların ikisine birden çare bulmalarıdır. Ticari seferlerin sorunsuz işlemesi, "Mısırlı birliklerin kervanları koruma ve Nübye'deki stratejik noktalara anında müdahale etme" kapasitesine bağlı olduğundan, Török'ün doğru pozisyonda durduğu söylenebilir. O, surlarla korunan koloni-üslerin eski Mısırca adlarından hareketle, Kush Krallığı'nın Mısır için reel tehdit oluşturduğunu kanıtlamayı da başarır. İşte bazı yerleşim adlarının Türkçe anlamları: "Mecay'ı sindirmek", "Nübyelileri yok etmek", "Doğu Çölü'nün göçebelerini püskürtmek", "Ta-Seti'ye (Nübye ülkesine) diz çöktürmek", "Kush halkını sınırdan uzak tutmak", "Kral III. Senusret çok kudretli". Faras yerleşiminin eski Mısır dilindeki adının anlamı da "İki Ülke'nin birliği"dir. Faras'ın 2. Çağlayan'a yakın bir mevkide kurulduğu dikkate alınırsa, Mısırlıların artık Aşağı Nübye'nin tamamını Yukarı Mısır'ın parçası olarak gördükleri ve *İki Ülke*'nin (Aşağı + Yukarı Mısır'ın) sınırlarını güneye doğru genişlettikleri daha iyi anlaşılır. Yerleşim adlarının hamaset kokan anlamlar taşıması, Mısır hâkimiyetini Nübye yönünde genişleten iki muzaffer kralın (I. Senusret ile III. Senusret'in) tehditkâr unvanlarıyla da uyumludur[119].

3d. Kale-Üslerin Mısır Devletinin Kudretini Simgeleyen Propaganda Aygıtları Olması ve *Kalıcı/Sivil Yerleşimciler*in Gelişiyle Gerçek Bir Kolonileşme Sürecinin Başlaması

Sonuç olarak, surlarla korunan Aşağı Nübye yerleşimlerinin sınırları genişleyen *İki Ülke*'nin yönetim aygıtına dâhil olduğu kolaylıkla iddia edilebilir. Ancak surların askeri ihtiyaçların çok üzerine çıkan devasa boyutuna bakılırsa (bunlar, Eski Dünya'da o çağlara dek inşa edilen en kalın korunma duvarları ve kalelerdir), amaç yalnızca Aşağı Nübye'yi Mısır devletinin bir parçasına dönüştürmek değil, simgesel işlevi olan *dev propaganda aygıtları* ile yerlilere firavunların doğa-üstü (gücünü tanrısal iradeden alan) iktidarını hatırlatmaktır. Aşağı Nübye surlarına ve kalelerine hâkim olan anıtsal mimari anlayışı, 12. Hanedan'ın hükümet etme biçimini yansıtır. Orta Krallığı kurarak Mısır'ı krizden kurtaran bu hanedan, *1. Ara Dönem*'de kazandıkları özerkliği muhafaza etmek isteyen taşra beylerine, Aşağı Nübye'de devletleşme hayali kurabilecek yerel önderlere ve Yukarı

[119] Török 2009, 87-89.

Nübye'de potansiyel bir dış tehdit olarak beliren Kush Krallığı'na bu kaleler aracılığıyla mesaj vermekte, Mısır uygarlığının kudretini sınamaya niyetlenen bütün siyasal aktörleri uyarmaktadır[120].

Aşağı Nübye'de kurulan Mısır kale-kolonilerinin yerliler için *simgesel* (*psikolojik*) mesajlar taşıdığının en belirgin göstergesi, I. Senusret döneminden itibaren bazı kalelerin dış duvarlarının düz değil, *Eski Krallık* devrinden beri anıt-mezar ve tapınak komplekslerinde denenen bir üslupla siperli-zikzaklı-nişli-payandalı olarak inşa edilmesidir. Monnier, Fransızca "enceinte à redans", İngilizce "enclosure with redan" adıyla bilinen ve duvarın belli aralıklarla dışarıya çıkıntı yapmasını gerektiren bu mimarinin surları daha sağlam (masif çıkıntılar suru kalınlaştırır) ve korunaklı (ok yağmurunda duvarın girintili-çıkıntılı yapısı sur üzerindeki askere avantaj sağlar) kıldığını belirtir. Ancak O, Aşağı Nübye örneğinde, koloni-yerleşimlerin konumu ve kuşatma olasılığı dikkate alındığında, (*kullanılan ek malzeme ve emek* maliyetleri artırdığı halde) bu tip mimarinin güvenlikten ziyade psikolojik amaçlara hizmet ettiğini düşünmektedir. Buna göre, I. Senusret ve sonraki 12. Hanedan kralları, merkezi otoritenin gücünü tebaalarına ve taşra beylerine hatırlatmak için çoğu kamu binasının ön-yüzünü saray girişine benzetmeye çalışmış; Aşağı Nübye surlarını düz değil girintili-çıkıntılı inşa ederek bu görüntüyü oraya da yaymayı hedeflemişlerdir. Aynı çağlarda *asıl Mısır*'da ("İki Ülke"de) yapılan surlar düzdür, bunlara payanda-niş eklenerek görkemli bir görünüm verilmemiştir. Zira burası 1000 yıldır Mısır toprağıdır, (1. Çağlayan'ın güneyi gibi) Mısır evrenine yeni katılan "istikrarsız, tekinsiz ve tehditkâr" bir bölge değildir[121].

1. Çağlayan'ın ötesinde ve özellikle 2. Çağlayan civarında kurulan kaleler ilk başta askeri-yönetsel amaçlarla inşa edilmiş olsalar bile, 12. Hanedan sonları ile 13. Hanedan devrinin bütününde (MÖ. 1800-1700 arası) kale-kolonilerin "ticaret yollarını denetleme ve yerel doğal kaynakları (taş-maden ocaklarını) saptayıp onları işletebilme" işlevinin baskın hale geldiği kesindir. Dönüşümün başlıca kanıtı, kalelerde askeri nüfusun azalması ve sivil unsurların toplam içindeki payının artmasıdır. Rotasyon mantığıyla yer değiştiren ve kalelerde çok kısa süre görev yapan askerlerin yerini "Nübye toprağına yerleşmek" niyetiyle gelen *aileler* almaya başlamıştır. Bunların sur-

[120] Török 2009, 89-90.
[121] Monnier 2011, 39-42.

içinde tapınak ve surun dışında mezarlık yapmaları, *kalıcı olmayı amaç edindikleri* hususunda kuşkuya yer bırakmamaktadır.

Nübye kalelerindeki barınaklar ile aynı çağda Mısır'da inşa edilen evlerin planları benzerlik arz eder. Ancak bunlar, Mısır'daki gibi *bireysel* değil, *toplu* yaşama uygun biçimde tasarlanmışlardır. Araştırmacılar, en azından 12. Hanedan devri sonlarına kadar buralarda bekâr askerlerin kaldığına emindirler. 2-3-5 bölmeli barınakların her bir odasında 8 kişi uyuyabilir. Mirgissa'da kışla olarak kullanılan 136 oda bulunmaktadır, demek ki kalede görev yapan askerlerin sayısı 1000'den fazladır. Kale komutanının ikametgâhı daha uzakta, genelde silah deposunun yakınındadır. Kalelerde görev yapan askerler herhalde buralarda çok uzun kalmıyor, bir süre sonra Mısır'a geri dönüyor ve yerlerini yeni gelenlere bırakıyorlardı. Kale nüfusu sürekli yenilenirken, ihtiyaç duyulan silahlar ve (çömlekle taşınan) dayanıklı besin maddeleri de görev değişimi sırasında mevcuda eklenmiş olmalı: Görevi devralan askerler, büyük olasılıkla anayurttan silah ve dolu çömlek getiriyorlardı. Ekmek ve bira gibi temel besin maddeleri ise yerinde (kale-içinde) üretiliyordu. Yazılı kayıtların da doğruladığı üzere, 12. Hanedan sonlarında kalelere *sürekli yerleşimciler* gelmeye başlamıştı. Artık kale sakinleri arasında kadın ve çocuklar da vardı. Bu bilginin doğruluğu, barınak planlarındaki değişimden izlenebilir. Odalar zamanla *bireysel kullanıma ve aile yaşantısına uygun* bir görünüm kazanmıştır. Yiyeceğin büyük kısmı kale içinde üretilmektedir ve geniş kamusal ambarların yerini ailelerin ihtiyacına karşılık veren daha küçük/özel depolar almıştır. Ailelerin gelmesi ve yiyeceğin *yerinde* üretilmesi, yerlilerle iletişimi artıran bir gelişmedir. *Kalıcı yerleşimciler* gündelik ihtiyaçlarını sadece Mısır'dan gelen kafilelerden sağlayamayacaklarına göre, kalelere yakın köyler ile ilişki kurmak zorundadırlar. Ailelerin gelişi kale yaşamında köklü değişimler yaratmış olmalı. Her şey bir yana, Nübye toprağını geçici ikametgâh olarak gören askerlerin tersine, ailelerin *yeni yurtları* ile kurdukları bağ *kalıcı ve geleceğe dönük*tür (mezarlıklar, tapınaklar, atölyeler). Ancak yerleşmeci profilindeki değişime karşın, yerlilerle kolonlar (göçmenler arasındaki etkileşim yine de sınırlıdır. Zira *Mısır yayılmacılığı* kültürel iletişime pek izin vermeyen *işgalci emperyalizm* olarak tanımlanabilecek bir kolonicilik formudur. Zaten Orta Krallık, kaleler/koloniler sayesinde bölgesel ticaret ve doğal kaynaklar

üzerinde denetim kurabilmişse de, Nübye'de sürekli/kalıcı bir siyasal hâkimiyet inşa edememiştir[122].

Sonuç

Orta Krallık devri Mısır-Nübye ilişkileri çeşitli dinamiklerden güç alarak gelişmiştir. 1- Mısır'ın Akdeniz ve Orta Nil Havzası'ndaki komşularıyla siyasal, ekonomik ve askeri ilişkilerinin dönüşümünü inceleyen Mısırolog J. A. Wilson, *Orta Krallığın komşu bölgeleri ilhak etmekten ziyade iç istikrarı güçlendirmeye dönük bir program arayışında olduğu*nu öne sürer. Buna göre, *ilk bakışta fetihçi bir dış politika uyguluyor gibi görünen Mısır*, özellikle Güneybatı Asya'dan gelen akınları atlatabildiği ölçüde kendini güvende hissetmiş ve yayılmacı siyasetten kaçınmıştır[123]. Aşağı ve Yukarı Nübye'deki ilk kazıları gerçekleştiren Reisner, Kerma'yı Mısır'ın siyasal ve askeri denetimi altında bulunan bir tür *vassal ya da bağlı ülke* olarak görüyordu. Oysa onun keşiflerinden yıllar sonra yapılan analizler, Kerma seçkinlerine ait olduğu düşünülen mezarlarda Mısırlı valilerin değil yerli yöneticilerin yattığını açıkça ortaya koydu. Bu mezarlardan anlaşıldığı kadarıyla, 2. binyıl başında Kerma'da adına *devlet* denemese de *merkeziyetçi bir siyasal iktidar* belirmişti. Kurumsallaşma yolundaki adımlarına bakılarak *devlet-öncesi karmaşık toplum* olarak adlandırılan bu toplum tipini *şeflik* terimiyle karşılayan yazarlar da vardır. Mısır'ın güneyden egzotik mal girişini işler kılmak için "Kerma Şefliği" ile diplomatik ilişki kurmuş olması muhtemeldir. Bu tip kültürel-ticari-diplomatik temaslar, 2. Çağlayan'ın güneyi ile kuzeyindeki iki ülkenin *kurumsal bir refah toplumu*na doğru yol almaları (*tarımsal fazla*nın biriktirilmesi; uygarlığı yaratacak zenginliğin anıtsal mimari ve seçkinlerin talep ettiği lüks objeler olarak somutlaşması) ile sonuçlanmıştı[124].

2- Sınır güvenliğini merkeze koymak olası saldırılara karşı hazırlıklı olmayı da gerektirir. Orta Krallık bu yüzden Asya ve Nübye'ye pek çok askeri sefer düzenlemiştir. III. Senusret'ten geriye kalan şu satırlar çok çarpıcıdır: "Babasının teveccühünü kazanmak isteyen oğul, onun çizdiği sınırları korur. Sınırı korunmasız bırakan ve onun için savaşmaktan kaçınan kişioğlum değildir, böyle biri benim soyumdan gelmiş olamaz". Öyleyse, genelde

[122] Graves 2010, 19-31.
[123] Smith 1991a, 79.
[124] Adams 1984, 51-52.

ihtiyatlı bir dış politika yürüten Mısır, güvenlik kaygısını merkeze aldığında Nübye'ye asker gönderebilmiştir. Bu tip seferler 12. Hanedan döneminde (MÖ. 1991-1782) başlar, 13. Hanedan (MÖ. 1782-1650) devrinde sürdürülür[125]. *Orta Krallık*, Nübye'den tutsak toplayıp onları köleleştirmek için de akınlar düzenlemiştir. 12. Hanedan kayıtlarında bu tip akınlara ve asi Nübyelileri yola getirmek için yapılan cezalandırma seferlerine dair bilgiler vardır[126].

3- Mısır, Aşağı Nübye'nin Toşka ve Kuban yerleşimlerinde bulunan diyorit ve bakır ocakları dolayısıyla 1.-2. çağlayanlar arasındaki Nil kıyılarında denetim kurmak istemektedir. Orta Krallığın kıymet verdiği Nübye altını da bu dönemlerde keşfedilmiş olmalıdır. Mısır, altını Kerma ile yürüttüğü ticari ilişkiye borçlu değildi, onu Doğu Çölü'ndeki ocaklardan kendisi çıkarıyordu[127]. *Altın*ın Doğu Akdeniz toplumları arasında bir değişim aracına dönüşmesi, karayollarının güç kaybetmesi ve ticaretin denizden yürütülmeye başlaması ile bağlantılıdır. Orta Doğu'da 3. binyılda devletleşme eğilimleri artmış, devletlerin zanaatı desteklemesi sonucunda doğramacılık-marangozluk önem kazanmıştır. Deniz taşıtlarını eskiye nazaran daha büyük, hızlı ve dayanıklı kılan gelişmeler, Mısır'ın Akdeniz'deki ticaret ortaklarının da değişmesine neden olmuştur. MÖ. 4. binyılda kuzeyden Mısır'a gelen mallar genelde Filistin menşeli iken, 3. binyılda Filistin'in yerini Lübnan almıştır. Anıtsal binalar ile büyük gemilerin yapımında kullanılan kereste Lübnan'dadır. Bu ülke, Anadolu Mezopotamya ve İran mallarının toplandığı bir merkez olduğu için ürün çeşitliliği bakımından da eşsizdir. Büyük gemilerin Doğu Akdeniz limanlarına tonlarca yük taşıdığı bir dönemde, Filistin'den Mısır'a eşek kervanlarıyla mal getirmek anlamsızlaşır. Coğrafi yakınlıklarına karşın, (Arap devesi MÖ. 9. yüzyıldan itibaren Yakın Doğu'nun bütününde yük hayvanı olarak tanınıp kullanılana kadar) zengin Sümer kentleri ile Filistin arasındaki çölü aşmak zordur; Mezopotamya-Suriye yolu bu yüzden canlanmış, Filistin ise ticari açıdan çıkmaz sokağa dönüşmüştür. Afganistan'dan Anadolu'ya uzanan yeni ticari ağların merkezi artık Lübnan'dır ve sistemde dolaşan mallar Mısır'ın katılımıyla daha da çeşitlenmiştir. Mısır'ın Levant'tan (Doğu Akdeniz kıyılarından) gelen gümüşe, değerli taşlara, yağlara ve kokulara ilgisi büyüktür. Bunlar

[125] Smith 1991a, 79-80.
[126] Adams 1984, 52.
[127] Adams 1984, 51-52.

karşılığında Levant'ın Mısır'dan neredeyse tek beklentisi *altın*dır. Çünkü Nil ile Kızıldeniz arasındaki Doğu Çölü'nde altının bol olduğu ve Mısırlıların "vadi"leri (kuru nehir yatakları) kullanarak ocaklara ulaştığı Akdeniz ahalisi tarafından bilinmektedir[128].

Kurulduğundan beri "merkeziyetçi bir devlet"e sahip olan ve büyük ordular toplayabilen Mısır, ticari yolları ve taş-maden ocaklarını denetlemekte, gerektiğinde de bunların güvenliğini sağlamakta zorlanmamıştır. Nübye altını ya Doğu Çölü'nde (yüzeye yakın katmanlarda) ya da Nil kıyılarında bulunur ve her iki durumda da bol miktarda çıkarılır. Çölde altın ocaklarına yakın mesafede ayrıca ametist (mor yakut), akik ve diyorit ocaklarına rastlanır. Hem maden çıkarmak hem bunları Mısır'a götürmek için çok sayıda emekçiye ve hayvana (eşeğe) ihtiyaç vardır. Gerçekten, Mısırlıların Nübye'de veya sınır bölgelerinde işlettikleri maden ocaklarında ortalama 1000 işçinin ve bir o kadar da eşeğin çalıştırıldığı anlaşılmaktadır[129]. Orta Krallığın hedefi yeni toprak kazanmaktan çok güneydeki taş ve maden ocaklarına zahmetsizce ulaşmak, böylece *devletin kurumsallaşmasına (tebaa nezdinde güçlü ve görünür olmasına) katkı sağlayan* egzotik malların ve hammaddenin ülkeye güvenli girişini garanti etmektir. 2. Çağlayan yerleşimleri (kalelerle korunan koloniler) askeri kaygılar kadar bu amaç doğrultusunda da kurulmuş olmalıdır.

4- *Eski Krallık*ta seyrek, düzensiz ve eşgüdümsüz ilerleyen Mısır-Nübye ticareti, Orta Krallık devrinde Kerma'daki *yerli şeflik*le kurulan diplomatik bağlantılar dolayısıyla sürekli/düzenli bir hal almış ve Kerma Şefliği bu ilişkiler sayesinde gücünü (etkinlik alanını) artırıp devletleşme yolunda hızlanmış olabilir. Öyle anlaşılıyor ki Mısır'a gidecek malların toplanmasından *Kerma Şefliği* sorumlu idi ve bu etkinlik "bürokratik örgütlenme" gerektirdiği için "şef"in "kral"a dönüşme potansiyeli vardı. Ama malları 2. Çağlayan civarında teslim alıp daha kuzeydeki kalelere götüren ve oradan da Mısır'a ulaştıranlar Mısırlılardı. Bu durumda, Yukarı Nübye'deki Mısır siyasal nüfuzunun sınırlı ve dolaylı olduğu söylenebilir. Mısır-Nübye ilişkilerinin bu evresi, Batı Avrupa devletlerinin MS. 16. ve 19. yüzyıllar arasındaki (henüz olgun anlamda emperyalist ya da "sömürgeci" olmayan) *erken kolonyalist adımlar*ına benzetilebilir. Batı, MS. 19. yüzyıla kadar özellikle (eşit koşullarda ticaret yaptığı, siyasal bağımsızlığını da tanıdığı)

[128] Smith 2009, 41.
[129] Smith 2009, 41-43.

Hindistan gibi ülkeler ile bu tür ilişkiler kurmuştu[130]. Ama modern çağlarda Hindistan'ın başına gelen, MÖ. 1540'tan sonra Nübye'nin de başına gelmiş; kendi yöneticileri tarafından yönetilen Kerma Krallığı, bağımsızlığını yitirerek kudretli komşusunun yörüngesine girmiştir. Başka bir deyişle, askeri-siyasal-ticari amaçlara hizmet eden "Aşağı Nübye kolonileşmesi", uzun vadede hem bu bölgenin hem daha güneydeki Yukarı Nübye'nin Mısır siyasal ve kültürel evrenine eklemlenmesi ile sonuçlanmıştır.

5- Eşitlikçi biçimde yürütülen Mısır-Kerma ticaretinin Orta Krallığın güvenlik stratejileri doğrultusunda *siyasal/askeri hâkimiyet*e dönüşebileceğini gördük. Kültürlerarası ilişkiler daha uzun zamana yayıldığında, Mısır'ın Nübye siyasetinin çeşitlendiği ve yeni koşullarla değişebildiği hemen anlaşılır. Orta Krallığın başında, a) Mısır ekonomisi içe-kapalıdır, b) bürokrasi yayılmacı dış politika anlayışına sahip değildir[131]. Ancak ticari ağların neden olduğu canlılık ve bu sayede Mısır devletinin etkinlik alanının genişlemesi, tabloyu kökten değiştirmiştir. *Orta Krallığın olgunluk devrinde* (MÖ. 19. yüzyıl) dış ticaret güçlenirken, bürokrasinin yayılmacı siyasete mesafeli yaklaşımı sona ermiş, fetihçi krallara övgüler düzülür olmuştur.

6- *Orta Krallık* sonlarına (MÖ. 18. yüzyıla) ait kayıtlarda Aşağı Nübye'yi tanımlayan "Wawat" terimine neredeyse hiç yer verilmemesi dikkat çekicidir; güneydeki komşudan söz açıldığında yalnızca (Yukarı Nübye'ye karşılık gelen) *Kush* sözcüğü telaffuz edilmektedir. Bu gerçeği görmek için *Orta Krallık*ta üretilen *lanet/beddua metinleri*ne göz atmak yeterlidir. Mısır'ın düşmanlarına okunan lanetin *keramik figürinler ve kaplar* üzerine yazılmasından, daha sonra lanetli nesnenin kırılıp parçaların kutsal yerlere konmasından ibaret olan *beddua metni* yazma süreci, Mısırlıların komşularına hangi gözle baktıklarını anlamayı kolaylaştırır. Wawat, 1700'e doğru yazılan lanet metinlerinde yer almaz; demek ki bu ülke artık Mısır'ın düşmanı olarak görülmemektedir. Kalelerin çoğunun 1. Çağlayan'da değil Yukarı Nübye sınırında (2. Çağlayan nahiyesinde) inşa edilmesinden de anlaşıldığı gibi, Mısır bu devirde Aşağı Nübye'yi ilhak etmiş ve sınırlarını güneye doğru genişletmiştir. *Yönetsel, ekonomik ve siyasal bir ilhak*tan da öte, *ideolojik bir ilhaktır* bu[132]. Mısır, Aşağı Nübye'deki nüfuzunun geçici olmadığını düşünmekte, onu *zamansızlaştırıp ezeli ve ebedi kılmakta*dır. Bundan böyle

[130] Adams 1984, 53.
[131] Smith 1991a, 81.
[132] Flammini 2008, 56-57.

Nübye'yi tanımlayan tek sözcük Kush'tur, zira *Wawat Mısır'ın parçasına dönüşmüştür*.

Konuya dair katmanlı bir analiz, Mısırlıların *Orta Krallık* döneminde Aşağı ve Yukarı Nübye'yi bölen 2. Çağlayan hattında inşa ettikleri kalelerin yalnızca *barışçı ticari ilişkiler*e indirgenemeyeceğini ortaya koymaktadır. Mısır, ticaretin "üstün taraf"ı olmakla kalmaz; güney topraklarına dilediği zaman girmesinden de anlaşıldığı üzere, komşu ülkede geniş bir hareket serbestîsine sahiptir. Bu yüzden, Mısır'ı "kolonyal" ya da "emperyal" devlete dönüştüren ilk adımların *Orta Krallık* devrinde atıldığını söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Modern koloni imparatorluklarını incelemek isteyen yazarların ilk kez Aşağı Nübye'de uygulanan Eski Mısır yayılmacılığından öğrenecekleri çok şey vardır. Zira burada "askeri kaleler" ile başlayan *dolaylı* hâkimiyet, askerlerin yerini peyderpey sivil yerleşimcilerin alması ve sınır güvenliğine odaklanan ileri karakolların "kendi kendine yeterli yarı-sivil koloniler" haline gelmesiyle derinleşmiş; nihayet *2. Ara Dönem* (MÖ. 1750-1540) atlatılır atlatılmaz hem Aşağı hem Yukarı Nübye'nin *doğrudan* ilhakı ile sonuçlanmıştır. *Yeni Krallık* (MÖ. 1540-1070), kuşkusuz önceki deneyimlerin ve kurumsal bir nitelik kazanan yayılmacı dış siyasetin üzerine inşa edilmiştir. Bunun en iyi göstergesi Doğu Akdeniz'deki mikro-devletlerin de *yeni Mısır emperyalizmi*ne teslim olmalarıdır. Ancak Mısır yayılmacılığının ilk hedefi olan Nübye ile sonrakiler arasında derin fark vardır. Başta "yabancı ve öteki" görülen Nübye'nin Mısır devlet ideolojisi içindeki konumu, "kolonileşme süreci ilerledikçe" değişmiştir. Kalelerin ilk sakinleri Nübye'de uzun süre kalmıyor, *mecburi hizmet*leri sona erdiğinde "ülke"ye dönüyor, yaşamlarını yitirdiklerinde mutlaka "ülke"de defnediliyorlardı. Oysa kalıcı yerleşimcilerin gelişi bu düzeni değiştirmiştir. Mezarlığın Mısırlılar açısından kimlik ifade eden simgesel önemi vardır. Mısırlı asla *İki Ülke* dışında kalan bir toprak parçasına gömülmez; ölümü yabancı diyarlarda olsa da naaşı evrenin merkezi kabul edilen Mısır'a getirilir ve defin işlemleri orada yapılır. Nübye kalelerinin hemen dışındaki mezarlıklar ise, gelenlerin kalıcılığının ve orayı "ülke"leri olarak görmeye başladıklarının işaretidir. *Yeni Krallık*, Asya kıtasındaki tâbi halkların özerk yönetimler kurmalarına izin vermiş, onları kendine "vassal" kılmakla yetinmişti. Nübye'deki Mısır hâkimiyeti ise, *daha derin ve doğruda*ndır. Yeni Krallık seçkinleri, *asıl/çekirdek Mısır*'ın yönetsel sistemini Nübye'yi kapsayacak biçimde genişletmiş; ayrıca orada *kültürel bir kolonizasyon*

programı uygulamışlardır: Modern kolonyal imparatorlukların yaptığı gibi, Nübye'ye "uygarlaştırma misyonu" (İngilizce "civilizing mission", Fransızca "mission civilisatrice") ile yaklaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Adams 1977 — William Y. Adams, *Nubia: Corridor to Africa*, Princeton: Princeton University Press, 1977.

Adams 1984 — William Y. Adams, "The First Colonial Empire: Egypt in Nubia", *Comparative Studies in Society and History,* 26/1, 1984, s.36-71.

Adams 1995 — W. Y. Adams, "The Kingdom and Civilization of Kush in Northeast Africa", J. M. Sasson (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East – Vol. 2.*, New York: Charles Scribner's Sons, 1995, s.775-789.

Allen 2008 — James P. Allen, "The Historical Inscription of Khnumhotep at Dahshur: Preliminary Report", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 352, 2008, s. 29-39.

Assmann 2001 — Jan Assmann, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. A. Tekin, İstanbul: Ayrıntı, 2001.

Bard 2015 — Kathryn A. Bard, *An Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*, Chichester: John Wiley & Sons, 2015.

Bunson 2002 — Margaret Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt: Revised Edition*, New York: Facts On File, 2002

Callender 2003 — Gae Callender, "The Middle Kingdom Renaissance (c.2055-1650 BC)", I. Shaw (ed.), *The Oxford History of Ancient Egypt*, New York: Oxford University Press, 2003, s.137-171.

Cline ve Rubalcaba 2005 — Eric H. Cline ve Jill Rubalcaba, *The Ancient Egyptian World*, New York: Oxford University Press, 2005.

Çıvgın 2014	İzzet Çıvgın, "Neolitik'ten Mısır Eski Krallığı'nın Kuruluşuna Kadar Mısır-Nübye/Sudan İlişkileri (MÖ. 5000-2700): Takas, Kültürel Etkileşim ve Devletleşme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, 2/5, 2014, s.15-44.
Gilbert 2008	Gregory P. Gilbert, *Ancient Egyptian Sea Power and the Origin of Maritime Forces*, Canberra: Sea Power Centre – Australia, 2008.
Graves 2010	Carl Graves, *Egyptian Imperialism in Nubia c. 2009-1191*, Yayımlanmamış master tezi, Birmingham: The University of Birmingham – Institute of Archaeology and Antiquity, 2010.
Fairburn 2011	Erin Fairburn, "Reading 6: Wisdom of Amenemhat", *Brown University Summer Course – Ancient Egyptian Hieroglyphs*, 2011, s.166-171 (http://proteus.brown.edu/fairburn/7342?view=print,15 Ekim 2014'te erişildi).
Fields 2007	Nic Fields, *Soldier of the Pharaoh: Middle Kingdom Egypt 2055-1650 BC.*, Oxford: Osprey, 2007.
Flammini 2008	Roxana Flammini, "Ancient Core-Periphery Interactions: Lower Nubia during Middle Kingdom Egypt (CA. 2050- 1640 B.C.)", *Journal of World-Systems Research*, 14/1, 2008, s.50-74.
Hafsaas-Tsakos 2010	Henriette Hafsaas-Tsakos, "Between Kush and Egypt: The C-Group People of Lower Nubia during the Middle Kingdom and Second Intermediate Period", W. Godlewski ve A. Łajtar (eds.), *Between the Cataracts – Part 2: Session Papers (fasc. 2)*, Warsaw: Warsaw University Pres, 2010, s.389-396.
Hamblin 2006	William J. Hamblin, *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC: Holy Warriors at the Dawn of History*, London – New York: Routledge, 2006.

Harkless 2006 — Necia Desiree Harkless, *Nubian Pharaohs and Meroitic Kings: The Kingdom of Kush*, Bloomington-Milton Keynes: AuthorHouse, 2006.

Klemm ve Klemm 2013 — Rosemarie Klemm ve Dietrich Klemm, *Gold and Gold Mining in Ancient Egypt and Nubia*, Heidelberg: Springer, 2013.

Knoblauch 2012 — Christian Knoblauch, "The Ruler of Kush (Kerma) at Buhen during the Second Intermediate Period: A Reinterpretation of Buhen Stela 691 and Related Objects", C. M. Knoblauch ve J. C. Gill (ed.), *Egyptology in Australia and New Zealand 2009: Proceedings of the Conference held in Melbourne, September 4th-6th*. Oxford: British Archaeological Reports, 2012, s.85-96.

Lichtheim 1975 — Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature Volume I: The Old and Middle Kingdoms*, Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1975.

Liszka 2011 — Kate Liszka, "'We have come from the well of Ibhet': Ethnogenesis of the Medjay", *Journal of Egyptian History*, 4, 2011, s.149-171.

Lloyd 2014 — Alan B. Lloyd, *Ancient Egypt: State and Society*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

Lobban Jr. 2004 — Richard A. Lobban Jr., *Historical Dictionary of Ancient and Medieval Nubia*, Lanham: The Scarecrow Press, Inc., 2004.

Monnier, 2010 — Franck Monnier, *Les Forteresses Egyptiennes: Du Prédynastique au Nouvel Empire*, Bruxelles: Safran, 2010.

Monnier, 2011 — Franck Monnier, "La signification des enceintes à redans dans les forteresses nubiennes du Moyen Empire", *Göttinger Miszellen*, 228, 2011, s.33-49.

Morkot 2005 — Robert G. Morkot, *The Egyptians: An Introduction*,

Oxon: Routledge, 2005.

Morkot 2010 — Robert G. Morkot, *The A to Z of Ancient Egyptian Warfare*, Lanham: Scarecrow Press, 2010.

Richards 2000 — Janet Richards, "Modified Order, Responsive Legitimacy, Redistributed Wealth: Egypt, 2260-2040 BC", J. Richards ve M. Van Buren (eds.), *Order, Legitimacy, and Wealth in Ancient States*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s.36-45.

Roy 2011 — Jane Roy, *The Politics of Trade: Egypt and Lower Nubia in the 4th Millennium BC.*, Leiden: Brill, 2011.

Shaw 1997 — Ian Shaw, "The Settled World", D. P. Silverman (ed.), *Ancient Egypt*, New York: Oxford University Press, 1997, s.68-79.

Shaw 1999 — Ian Shaw, "Mirgissa", I. Shaw ve R. Jameson (eds.), *A Dictionary of Archaeology*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 1999, s.401.

Shaw 2007 — Shaw, Ian, "Late Roman Amethyst and Gold Mining at Wadi el-Hudi", T. Schneider ve K. Szpakowska (eds.), *Egyptian Stories: A British Egyptological Tribute to Alan B. Lloyd on the Occasion of His Retirement*.., Münster: Ugarit-Verlag, 2007, s.319-328.

Smith 2009 — Richard Lee Smith, *Premodern Trade in World History*, New York: Routledge, 2009.

Smith 1990 — Stuart Tyson Smith, "Administration at the Egyptian Middle Kingdom Frontier: Sealings from Uronarti and Askut", T. G. Palaima (ed.), *Aegean Seals, Sealings and Administration*, Liège: Université de Liège, 1990, s.197-216.

Smith 1991a — Stuart Tyson Smith, "A Model for Egyptian Imperialism in Nubia", *Göttinger Miszellen*, 122, 1991a, s.77-102.

Smith 1991b — Stuart Tyson Smith, "Askut and the Role of the Second Cataract Forts", *Journal of the American Research Center in Egypt*, 28, 1991b, s.107-132.

Smith 1995 — Stuart Tyson Smith, *Askut in Nubia: The Economics and Ideology of Egyptian Imperialism in the Second Millennium BC.*, London: Kegan Paul International, 1995.

Smith 2003a — Stuart Tyson Smith, "Pharaohs, Feasts, and Foreigners: Cooking, Foodways, and Agency on Ancient Egypt's Southern Frontier", T. L. Bray (ed.), *The Archaeology and Politics of Food and Feasting in Early States and Empires*, New York: Kluwer Academic / Plenum, 2003a, s.39-64.

Smith 2003b — Smith, Stuart Tyson, "Pots and Politics: Ceramics from Askut and Egyptian Colonialism during the Middle through New Kingdoms", C. A. Redmount ve C. A. Keller (eds.), *Egyptian Pottery: Proceedings of the 1990 Pottery Symposium at the University of California, Berkeley*. Berkeley: Archaeological Research Facility, 2003b, s.38-79.

Smith 2003c — Stuart Tyson Smith, *Wretched Kush: Ethnic Identities and Boundaries in Egypt's Nubian Empire*, London: Routledge 2003c.

Spanel 2012 — Donald B. Spanel, "Egypt: Middle Kingdom Egypt". *The Oxford Companion to Archaeology, Vol. 1*., N. A. Silberman (ed.), New York: Oxford University Press, 2012, s.468-473.

Török 1997 — László Török, *The Kingdom of Kush: Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization*, Leiden: E. J. Brill, 1997.

Török 2009 — László Török, *Between Two Worlds: The Frontier Region between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC – AD 500*, Leiden: Brill, 2009.

Vogel 2010 — Carola Vogel, *The Fortifications of Ancient Egypt, 3000-1780 BC.*, Oxford: Osprey Publishing, 2010.

Wilkinson 2011 — Toby A. H. Wilkinson, *The Rise and Fall of Ancient Egypt*, London: Bloomsbury Publishing, 2011.

Willems 2010 — Harco Willems, "The First Intermediate Period and the Middle Kingdom", A. B. Lloyd (ed.), *A Companion to Ancient Egypt – Vol. I*, Chichester: Wiley-Blackwell, 2010, s.81-100.

Williams 1999 — Bruce B. Williams, "Serra East and the Mission of Middle Kingdom Fortresses in Nubia", E. Teeter ve J. A. Larson (eds.), *Gold of Praise: Studies on Ancient Egypt in Honor of Edward F. Wente*, Chicago: The Oriental Institute, 1999, s.435-453.

Williams 2005 — Bruce B. Williams, "Nubian Forts", K. A. Bard (ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London: Routledge – Taylor & Francis e-Library, 2005, s.694-699.